

Tartu Ülikool

Filosoofiateaduskond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Eesti ajaloo osakond

Merle Soosaar

RAHVAASEMIKE KONGRESS (27. -29. NOVEMBER 1905)

Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Ago Pajur

Tartu 2013

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Rahvaasemike kongressi kokkukutsumine	7
2. Rahvaasemike kongressi lõhenemine	15
3. <i>Bürgermusse</i> koosolek	20
4. Aulakoosolek	30
5. Rahvaasemike kongressi mõjud ja tagajärjed	38
Kokkuvõte	45
Kasutatud kirjandus	48
<i>Summary</i>	50

SISSEJUHATUS

Käesoleva uurimustöö teemaks on 1905. aasta revolutsiooni ajal 27.–29. novembril Tartus toimunud Rahvaasemike kongress ja selle kajastamine toleaeegses ajakirjanduses. Friedebert Tuglas kirjutas oma mälestustes nii: „Sellel kongressil esines suur hulk meie toleaeegseid tegelasi ja peegeldus kääriiva ajastu olemus ta tendentside ning kirgedega ja sellepärast oleks põhjust kongressi käiku lähemalt käsitleda.“¹

1905. aasta revolutsiooni Eestis ei ole palju uuritud või on seda tehtud enamasti siis kui Eesti kuulus Nõukogude Liidu kossseisu. Veel vähem on kajastatud Rahvaasemike kongressi. Oma uurimuses tahan näidata Rahvaasemike kongressi, kui väga olulist sündmust 1905. aasta sündmuste ahelas. Kongressi kokkukutsumine ja selle käik kutsus Eesti ühiskonnas esile vastakaid emotsioone. Diskussioon, mis kongressil tekkis, näitas selgelt kätte erinevad vaated, mis Eesti tookord veel toorel poliitikamaastikul tooni andsid.

Oma uurimustöös otsin vastuseid järgmistele küsimustele: Mis eesmärgil kongress kokku kutsuti? Kes olid kongressi kokkukutsujad? Miks kongress lõhenes? Millist mõju avaldas kongress eesti ühiskonnale? Kuidas ja kui palju kajastas kongressiga seonduvat kaasaegne ajakirjandus?

Esimene eestikeelne põhjalikum analüüsiv ülevaade 1905. aasta revolutsioonist ilmus Mihkel Martna (pseudonüüm: M. Jürisson) sulest 1907. aastal.² Mihkel Martna raamatust saab päris hea pildi ühiskonnas toimunud, kuigi see pilt ei pruugi olla kõiges ja alati objektiivne. Ta on üksikasjalikult kirjeldanud, kuidas saksa mõisnikud ja Vene valitsus eesti rahvast rõhusid. Eesti kodanluse suhtes oli ta kriitiline, leides selle olevat saksastunud ja valitsusesõbralik (siinkohal tuleb arvestada, et Martna kuulus poliitiliselt Tõnissoni vastasleeri). Rahvaasemike kongressist kirjutas Martna üsna pikalt. Kongressi suhtus ta kui Jaan Tõnissoni ja Eduerakonna püüdu takistada sotsiaaldemokraatlike ideede levikut rahva seas ning võimalust tutvustada Eduerakonna programmi. 1905. aastat tervikuna pidas Martna eesti tööliklassi ärkamise ajaks.

1905. aasta revolutsiooni 50. aastapäevaks ilmus lühikokkuvõte Hilda Moosbergi doktoritööst.³ Tema uurimus annab väga hea kronoloogilise ülevaate ja kirjeldab paralleelselt

¹ Tuglas, Friedebert. *Mälestused*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, lk 184-185 (edaspidi: Tuglas 1960)

² Jürisson, M. *Punased aastad Eestis*. Peterburi, 1907

³ Moosberg, Hilda. *1905 -1907. aasta revolutsioon Eestis*. Tallinn: Eesti NSV Ühing Teadus, 1955 (edaspidi: Moosberg 1955)

sündmusi Eestis ja Venemaal, kuid on tugevalt mõjustatud nõukogulikust ideoloogiast. Kuna nimetatud ideoloogia kohaselt oli rahvaasemike kongressi kokkukutsujaks „põlatud kodanlus“, siis pööras Hilda Moosberg kongressile vähest tähelepanu ega omistanud sellele märkimisväärset tähtsust. Nõukogude ideoloogiaga võrreldatuna oli ka revolutsiooni 70. aastapäevaks üllitatud Toomas Karjahärmi ja Raimo Pullati uurimus.⁴

Ideoloogilise taagata sai revolutsiooni käsitlemine uuesti võimalikuks pärast Eesti iseseisvuse taastamist. Viimase 15 aasta jooksul on 1905. aastast kirjutanud ennekõike Toomas Karjahärm ja Kaido Jaanson. Kaido Jaanson artiklid⁵ ei puuduta küll otseselt rahvaasemike kongressi, aga on olulised mõistmaks 1905. aastal aset leidnud poliitilisi protsesse ja ühiskondlikus teadvuses toimunud muutusi. Toomas Karjahärm on korduvalt andnud enam või vähem kompaktselt ülevaate 1905. aasta revolutsiooni tähtsamatest sündmustest.⁶ Tema värskem revolutsiooni-teemaline uurimus ilmus 2012. aastal ning käsitles muuhulgas rahvaasemike kongressi mõju eesti ühiskonnale ja revolutsioonile. Otseselt rahvaasemike kongressi Karjahärm uurinud ei ole.

2010. aastal ilmus ajakirjaniku ja kodu-uurija Mihkel Aitsami mahukas käsitlus, mille koostamist alustas ta juba II maailmasõja eel ja jätkas kuni surmani 1953. aastal. Teos hõlmab revolutsioonisündmusi üle Eesti, kuigi põhirõhk on Läänemaal toimunud. Rahvaasemike kongressile pühendas Aitsam oma uurimuses siiski vaid mõned leheküljed, kirjeldades kokkuvõtvalt kongressi algust ja selle käiku ning põgusalt ka tagajärgi.⁷

Enamasti on uurimustes Rahvaasemike kongressist kirjutatud ülevaatlilikult. Ära on toodud lühidalt kongressi käik ja vastuvõetud otsuste sisu ning kongressiga seotud isikud.

Lisaks uurimustele on 1905. aasta leidnud meenutamist paljudes mälestustes. 1929. aastal moodustati „1905. aasta Selts“, mis hakkas koguma mälestusi revolutsioonisündmuste kohta

⁴ Karjahärm, Toomas; Pullat, Raimo. *Eesti revolutsioon tules 1905-1907*. Tallinn: Eesti Raamat, 1975 (edaspidi: Karjahärm 1975)

⁵ Jaanson, Kaido. *Algus ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon*. – Tuna 2005, nr 1, lk 44-77; Jaanson, Kaido. *Mis juhtus 1905. aasta 11.(24) detsembril? Katse rekonstrueerida minevikku*. – Tuna 2005, nr 1, lk 35-51; Jaanson, Kaido. *Sõbrad. Väheplane Otto Strenback ja enamlane Aleksander Kesküla 1905*. – Tuna 2007, nr 2, lk 28-41

⁶ Karjahärm, Toomas. *Ida ja Lääne vahel: eesti-vene suhted 1850-1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998 (edaspidi: Karjahärm 1998); Karjahärm, Toomas. *Revolutsioon, mis äratas eestlased*. – Horisont 2005, nr 1, lk 11-16 (edaspidi: Karjahärm 2005); Eesti ajalugu V: Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa 2012. lk 355-356 (edaspidi: Eesti ajalugu V); Karjahärm, Toomas. *Vabariigid ja komiteed: massiliikumine Eesti valdades 1905. aastal mikroajaloolises mõõtkavas*. – Acta Historica Tallinnensia 2012, nr 18 lk 3-47

⁷ Aitsam, Mihkel. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. Tartu: Ilmamaa 2010 (edaspidi: Aitsam 2010)

ja 1932. aastal andis selts ajaloo professor Hans Kruusi juhtimisel välja mälestuste kogumiku.⁸ Selles jagasid oma mälestusi erinevate poliitiliste vaadetega inimesed erinevatelt elualadelt – tööline, arst, advokaat, veterinaar, kooliõpetaja jne. Pikemalt puudutas kogumikus rahvaasemike kongressi Friedebert Tuglas.⁹ Enamasti mainiti aga kongressi vaid põgusalt ja möödaminnes. Näiteks Karl Saral märkis vaid paari lausega, et ta kuulus kongressi korraldavas bürosse. Rahvaasemike kongressi mainisid oma meenutustes veel arst Konstantin Konik, matemaatik Jaan Sarv, kooliõpilane Hugo Reiman, jurist Rudolf Gabrel, kooliõpetaja Mart Raud, maalikunstnik Ants Laipman ja hilisem Riigikogu liige Aleksander Kärner.

Väljaspool nimetatud kogumikku on oma mälestustes rahvaasemike kongressist üksikasjalikult kirjutanud omaaegne tuntud majandus- ja seltskonnategelane Oskar Rütli, kes kuulus 1905. aastal Jaan Tõnissoni lähikondlaste hulka.¹⁰ Revolutsioonieelset ja -aegset Tartut, ajalehte „Postimees“ ja Tartu seltse ning otseselt kongressi korraldamisega seotud inimesi on meenutanud ka hilisem piiskop Johan Kõpp oma mälestusteraamatu teises köites.¹¹

Käesoleva uurimustöö meetodiks on 1905. aasta novembris ja detsembris ilmunud perioodika läbitöötamine ning Rahvaasemikkude kongressi puudutanud sõnumite ja muude kirjutiste analüüsimine. Mõistagi olen kasutanud antud teema kontekstis ka varasemaid uurimusi ja kaasaegsete mälestusi.

Kandev osa on kahel Tartus ilmunud ajalehel – „Postimees“ (1886-1944) ja „Uudised“ (1903-1905), mis olid omavahel oponentide ning esindasid erinevaid poliitilisi vaateid. „Postimehe“ ringkond oli liberaalsete vaadetega ja „Uudiste“ ümber olid kogunenud sotsiaaldemokraatlike ideede pooldajad või lihtsalt liberaale tagurlasteks pidanud inimesed.

Objektiivsema pildi saamiseks on lisaks „Postimehe“ ja „Uudiste“ artiklitele leidnud kasutamist ka ajalehtedes „Olevik“ (Tartu 1881-1915), „Sakala“ (Viljandi 1878-1940), „Teataja“ (Tallinn 1901-1905), „Eesti Postimees“ (Tallinn 1894-1905) ja „Uus Aeg“ (Tartu 1898-1905) ilmunud materjalid Rahvaasemike kongressi kohta.

Uurimus on kronoloogilis-temaatilisel alusel jagatud viieks peatükiks. Esimene peatükk räägib Rahvaasemike kongressi kokkukutsumisest, idee algatajatest ja nende ajenditest. Teise

⁸ *Punased aastad I*. Toim. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts 1932 (edaspidi: *Punased aastad I*)

⁹ Tuglas, Friedebert. Bürgermusse kongressi esimene päev. – *Punased aastad I*, lk 103 (edaspidi Tuglas 1932)

¹⁰ Rütli, Oskar. *Mälestusi ühe eesti sugupõlve tööst ja võitlustest (1871-1949)*. Tallinn: Eesti

Päevaleht/Akadeemia, 2010 (edaspidi: Rütli 2010)

¹¹ Kõpp, Johan. *Mälestuste radadel. 2: Tartus 1896-1906*. Tallinn: Eesti Raamat, 1991 (edaspidi: Kõpp 1991)

peatüki sisuks on kongressi algus ja lõhenemine. Kolmas ja neljas peatükk annavad ülevaate kongressi lõhenemise järgselt toimunud nõupidamistest, vastavalt *Bürgermusse* koosolekust ja Aulakoosolekust. Viiendas peatükis puudutatakse kongressi tagajärgi ja mõju ühiskonnale.

1. RAHVAASEMIKE KONGRESSI KOKKUKUTSUMINE

1905. aasta kujunes kogu Vene impeeriumis väga rahutuks ja enneolematuks nii rahva kui ka võimude jaoks. Üle maa toimusid streigid, rahutused, väljaastumised, miitingud ja koosolekud. Pead tõstsid erinevate poliitiliste vaadete pooldajad. Sündmused Eestis sarnanesid Venemaal toimunuga.

9. jaanuaril Peterburis Talvepalee ees toimunud veresaunas hukkus ametnikel andmetel 130 inimest.¹² Analoogne sündmus kordus Tallinna kesklinnas, Uuel turul 16. oktoobril, kui sõjavägi tulistas rahva pihta. Tallinnas hukkus üle 90 inimese ja haavatuid oli üle kaheksaja.¹³ Moosberg nimetas Uuel turul toimunut tsaariametnike arveteõiendamiseks töolistega, kuid tegelikult ei osalenud miitingul ainult tööliselised ning hukkunute hulgas oli ka juhuslikke möödakäijaid.¹⁴

Ärahoidmaks suuremat mässu ning rahva rahustamiseks andis Nikolai II 17. oktoobril välja peaministri Sergei Witte koostatud manifesti, milles lubati rahvale kodanikuõigusi, põhiseadust ja riigiduumi kokkukutsumist. Manifesti abil lootis valitsus revolutsioonilisi jõude lõhestada, aega võita, vältida kokkupõrkeid ja verevalamisi.¹⁵

Manifest juhatas sisse kaheksa nädalat kestnud vabadusepäevad. Mihkel Martna kirjutas, et enne 17. oktoobrit käisid koosolekutel enamasti taluperemehed ja -rentnikud, kes kurtsid põhiliselt kõrge maa- ja rendihinna üle ning otsisid võimalusi maahinna ja intresside vähendamiseks. Seevastu pärast manifesti avaldamist võeti arutusele hoopis laiemad teemad, pead hakkasid tõstma maata mehed ning hakati rääkima poliitilistel teemadel.¹⁶ Ka Karl Ast Rumor on meenutanud, et rahvakoosolekud olid enne manifesti suhteliselt rahulikud ja üksmeelsed.¹⁷

1905. aastal olid Tartus domineerivad ajalehed „Postimees“ ja „Uudised“. „Postimehe“ eesotsas seisis Jaan Tõnisson, kelle ümber koondus liberaalne kodanlus. „Postimees“ seadis oma tegevuses esikohale rahvusliku eneseteadvuse arendamise, astudes välja nii venestumise kui saksastumise vastu. Liigset ambitsioonikust pidas Tõnisson väikerahvale ohtlikuks, ta

¹² Eesti ajalugu V, lk 355-356

¹³ Moosberg 1955, lk 77

¹⁴ Postimees nr 78, 22. okt. 1905

¹⁵ Moosberg 1955, lk 78

¹⁶ Jürisson 1907, lk 53

¹⁷ Ast Rumor, Karl. Aegade sadestus I-III. *Olusid, iseloomustusi, hinnanguid*. Eesti Päevaleht/Akadeemia Tallinn 2010 (edaspidi: Ast Rumor, 2010)

eitas klassivõitluste vajalikkust. Oma võitluses rahvosluse eest tugines ta eesti soost jõukatele talupoegadele ja linnakodanikele. Ühtlasi oli ta arvamusel, et eesti rahvast tervikuna seovad ühised huvid.¹⁸

„Postimees“ pidas „sulesõda“ 1903. aastal Tartus alustatud ajalehega „Uudised“, mille asutajateks olid noored radikaalsed haritlased, kellele oli vastuvõetamatu „Teataja“ ja „Postimehe“ suund. Üheks asutajaks ja toimetajaks oli Peeter Speek, kes pidas end sotsialistiks. Kaastööd tegid ajalehele Mihkel Martna, vennad Gottlieb ja Karl Ast, Eduard Vilde jpt. Ajapikku kujunes „Uudistest“ Eesti sotsiaaldemokraatia häälekandja.¹⁹

Siinkohal tuleb kindlasti mainida ka Tallinnas ilmunud radikaalide häälekandjat „Teataja“, mille asutajaks oli Konstantin Päts, kes koondas oma ajalehe ümber noori eesti haritlasi, teiste seas advokaadid Jaan Teemant ja Mihkel Pung, kirjanikud Eduard Vilde ja Anton Hansen Tammsaare. „Teataja“ kaldus 1905. aasta jooksul revolutsiooni edenedes tasapisi sotsiaaldemokraatide sõiduvette.²⁰ Mitmed „Teatajaga“ seotud isikud (Jaan Teemant, Mihkel Martna, Hans Pöögelmann jt) mängisid olulist rolli Rahvaasemike kongressil.

Peale 17. oktoobri manifesti muutus poliitiline liikumine rahva hulgas aktiivsemaks. Hoogustus poliitiliste ringkondade tegevus, muuhulgas tutvustati senisest laialdasemalt omi vaateid rahvale. Üksteise järel avaldasid ajalehed 17. oktoobri manifesti. „Postimees“ kirjutas manifestist, kui suurest võidust, rõõmustas isevalitsuse langemise üle ja lootis edaspidi elu rahulikumale edenemisele.²¹ „Uudised“ seevastu leidsid, et revolutsioon on alles algamas.²² Liberaalid võtsid manifesti kui võitu, pahempoolsed aga kui ühte etappi enne jõulisemat võitlust. Kuigi Hilda Moosbergi väitel Eesti kodanlus joobus „tsaari armust“ ja kutsus rahvast kasutama „seaduslikke vabadusi“²³, jätkasid liberaalid samuti hoogsalt tegevust.

18. oktoobril (teade manifestist ei olnud veel Tartusse jõudnud) peeti Tartus Eesti Põllumeeste Seltsi näitusteplatsil asunud hoones suur rahvakoosolek. Osavõtjaid olevat olnud paar tuhat: kaupmehi, teenijaid, vabrikutöölisi, voorimehi, majaomanikke. Koosoleku juhatajaks valiti Jaan Tõnisson, kes soovitas kõigil julgelt välja öelda, mida nad hetkeolukorras teha

¹⁸ Aru, Krista. *Eesti toimetajakeskne ajakirjandus kodanikuühiskonna kujundaja ja omakultuuri kandjana ajalehe Postimees (1886-1935) näitel*. Tallinn: Tallinna Ülikool 2010, lk 20-25

¹⁹ Kutti, Tanel. Peeter Speegi, ajalehe Uudised ja Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Ühisuse roll revolutsiooniliste ideede levikul 1903. – 1905. a.: Bakalaureusetöö. Tartu 2005, lk 17-21

²⁰ Aru, Krista. *Konstantin Päts ja „Teatajad“*. – Konstantin Pätsi tegevusest: Artiklite kogumik. Tallinn: MTÜ Konstantin Pätsi Muuseum 2002, lk 10-12

²¹ Postimees nr 230, 21. okt. 1905

²² Uudised nr 81, 22. okt. 1905

²³ Moosberg 1955, lk 80

soovitavad, et rahva olukorda parandada. Koosolek seadis üksmeelselt üles mitmed nõudmised: asendada isevalitsus põhiseadusele ja vabadele demokraatlikele valimistele tugineva parlamentaarse riigikorraga; anda valimisõigus kõigile kirjaoskajatele alates 25. eluaastast; usaldada seadusandlik võim, riigieelarve vastuvõtmine ning järelvalve riigiametnike tegevuse üle parlamendi (rahvaasemike kogu) pädevusse; kehtestada sõna-, trüki- ja koosolekuvabadus ning isikupuutumatus; parandada töörahva majanduslikku olukorda ning tagada vanadus- ja töövõimetuskindlustus. Lahkhelid tekkisid koosolekul „Postimehe“ sõnul vaid tulevase riigikorra küsimuses, kuna keegi tööliste esindajatest olevat soovitanud vabariiki. Koosolnute enamus laitnud selle ettepaneku siiski maha – pärast vastaspoole selgitust, et riigi valitsemise vorm on vähetähtis: oluline polevat mitte see, kas riigi eesotsas seisab kuningas, keiser või president, vaid see, kuidas jaotatakse võim rahvaesinduse ja riigipea vahel. Koosoleku lõpu eel saabus telegramm keisri manifestiga. Tõnisson luges manifesti ette ja peale seda võeti vastu otsus taotleda edaspidi kõiki nõudmisi Riigiduuma kaudu. Just siit said alguse erimeelsused revolutsiooni süvendavate sotsiaaldemokraatide ja legaalselt arenguteed eelistavate liberaalide vahel. Need erimeelsused avaldusid ka hiljem *Bürgermusse*- ja Aulakoosoleku otsuste erinevuses. Tõnisson lõpetas koosoleku sõnadega: „Teeme tänasest ja homsest pidupäeva“. Seejärel kõlas laul „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ ning koosolijad suundusid ühise rongkäiguna raekoja ette. Samas numbris kirjutati ka sellest, et kuni manifesti saabumiseni valitses Tartus suur ärevus, seda enam, et linn oli justkui muust maailmast ära lõigatud – raudtee streikis, trükikojad seisis, ajalehed ei ilmunud.²⁴

Luuletaja Karl Eduard Sööt on meenutanud, et järgmisel päeval, 19. oktoobril kogunesid Tartu eesti seltsid – Eesti Põllumeeste Selts, Eesti Käsitöölise Selts, Vanemuine, Taara, Karskuse Sõber ja Ugaunia – taas põllumeesteseltsi näitustehoonesse. Peale lühikest nõupidamist koonduti rongkäiguks seltside lippude alla. Rongkäiguga liitus ka Eesti Üliõpilaste Selts oma sini-must-valge lipuga. Ülikooli peahoone ees ootasid rongkäigulisi ülirevolutsiooniliselt meelestatud üliõpilased. Tekkis rüselus, loobiti kive ja nõuti „rahvuslike lippude“ käest andmist.²⁵ Peale manifesti avaldamist oli meeleolu ülev, kuid kirjeldatud sündmused viitasid selgelt seisukohtade lõhenemisele. Mõõdukate plaan oli oma eesmärgid ellu viia riigiduuma kaudu, aga revolutsionäärid ei näinud võimalust koostööks isevalitsusega

²⁴ Postimees nr 231, 22. okt. 1905

²⁵ Sööt, Karl Eduard. *Tartus oktoobripäevil 1905.* – Punased aastad I, lk 95-99

ja seetõttu pidasid ka mõõdukaid oma vaenlasteks, mis päädis nende ründamisega. Ka mõõdukate rahvast esiletõstev hoiak oli revolutsionääridele vastuvõetamatu.

„Postimees“ kirjeldas seda päeva väga värvikalt. Juba rongkäigu ajal tegeleti linnas agaralt riigivappide ja keisripiltide mahavõtmisega kroonuhonetelt ja ametiasutustelt. Keegi oli seadnud riigivapi „Postimehe“ raamatukaupluse ette, keegi teine oli selle seejärel maha võtnud ja lõpuks tarinud poisikesed selle Emajõkke. Politsei olevat vappide ja piltide mahavõtmist sekkumata rahulikult pealt vaadanud. Kuid juba järgmisel päeval oli ülev meeoleolu kadumas, kuna liikus ringi jutt, et öösel olevat aurulaev järelveetavate lotjadega Pihkvast soldateid toonud.²⁶ „Uudised“ rõõmustasid, et eriti palju rahvast oli kaasa elanud riigikulli maha võtmisele Tartu ülikooli peahoonelt, iga langenud tüki järel kõlanud rahva seast vali „hurraa“.²⁷

29. oktoobril ilmus „Postimehes“ teadaanne nelja Tartu seltsi – Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi, Taara, Vanemuise ja Tartu Eesti Käsitöölise Seltsi – poolt korraldatava koosoleku kokkukutsumise kohta. Koosolekule olid oodatud kõik mehed ja naised, kes soovisid kultuursete vahenditega kaasa aidata, et uus põhiseadus kehtima hakkaks.²⁸

Koosolek toimus 30. oktoobril Eesti Põllumeeste Seltsi näituste ruumides. Koosoleku juhatajaks valiti Jaan Tõnisson, kes esitas arutamiseks Tartu seltside juhtmõtted, mis puudutasid 17. oktoobri manifesti täitmist. Juhtmõtetes tunti muret olukorra pärast, kus rahvas ootab muutusi ja konstitutsiooni, kuid tegelikkuses kestab edasi valitsusametnike omavoli. Sellega seoses nõuti keskvalitsuselt samme selleks, et põhiseadus täiel määral rakenduks ning kõik kodanikuõigused koheselt maksma hakkaks. Eriliselt rõhutati vajadust kindlustada Venemaa vähemusrahvastele, sh eestlastele, õigus kultuurilisele enesemääramisele ja autonoomiale.

Koosoleku juhatajana kutsus Tõnisson koosolijaid üles avaldama mõtteid, kuidas nende eesmärkideni jõuda, rõhutades sealjuures, et vägivallaga ei saavuta midagi. Tõnisson toonitas, et eesti rahvas on väike ja et nii väike rahvas ei saa endale õigusi vägivallaga. Loomulikult leidis koosolijate seas ka teisitimõtlejaid. Näiteks arvati, et eestlaste rahvaarv ei olevat üleriigiliste probleemide lahendamisel oluline, kuna kõik väikerahvad üheskoos moodustavad 55% Venemaa rahvastikust. Samuti väideti koosolekul, et ajalugu olla näidanud – ainult

²⁶ Postimees nr 232, 24. okt. 1905

²⁷ Uudised nr 81, 22. okt. 1905

²⁸ Postimees nr 237, 29. okt. 1905

vägivallaga on võimalik õigusi saavutada. Tuntumatest kooslijatest ei nõustunud Tõnissoniga arst Peeter Hellat, kes deklareeris: paludes ei saa muud, kui vangimaja ja Siberit. Kui Tõnisson tõi näite, kuidas Soomes saavutas rahvas oma tahtmise just rahumeelselt, siis vaidles Hellat taas vastu, väites, et Vene väge ähvardati relvadega. Hellat avaldas arvamust, et ka Eestis tuleks asutada rahvavägi ja valitsusele organiseeritult vastu hakata. Heinrich Koppel juhtis tähelepanu sellele, et koosolekul viibisid ainult linnaelanikud ja soovitas enne oluliste otsuste tegemist ka valdade asemikud ära kuulata. Kohe oponeeriti arvamusega, et haritlased olgu ikkagi esirinnas ja otsustagu millist teed minna. Kõlas aramus, et tööinimesed niikuinii valdadest asemikeks ei pääseks. Tõnisson rõhutas, et oluline on siiski, et kõikide seisuste esindajad vabaduse nimel koostööd teeksid. Koosolek lõppes nõudmisega kutsuda kokku ülemaaline rahvaasemike kongress.²⁹

Kongressi võimalikult kiire kokkukutsumine tehti ülesandeks neljale Tartu Eesti seltsile. Ühtlasi koostati telegramm valitsusele, milles avaldati rahulolematust 17. oktoobri manifesti mittetäitmise üle ning nõuti kohest konstitutsiooni maksmapanekut ja Riigiduumade kokkukutsumist, täielikku sõna-, trüki- ja koosolekuvabadust ning poliitvangide vabastamist, samuti autonoomiat Eesti aladele. Telegramm tõlgiti vene keelde ja saadeti Peterburi poole teele.³⁰

„Uudised“ kirjutasid 30. oktoobril peetud koosoleku kohta, et Eesti näituste ruumides peetud koosolekul eristusid väga selgelt kaks voolu: Jaan Tõnisson ja „Postimehe“ ringkond ning töölised ja nende poole hoidev intelligents. Jaan Tõnissoni ja tema pooldajaid nimetati „öökuues ja tuhvrites revolutsionäärideks“. Sotsiaaldemokraadid ei olnud rahul nõudmistega palumisega tindi ja paberi abil, vaid eelistasid jõulisemaid võtteid, et manifestis lubatud õigused kehtima hakkaksid. Töölised ja nende poole hoidev intelligents pooldasid, „Uudiste“ sõnul, vabaduse väljavõitlemiseks jõu kasutamist – mitte sihitu lõhkumise ja purustamise, vaid organiseeritud võimu abil, kes vajadusel ka relvad haaraks.³¹

„Postimehe“ ja „rahvalehtede“ (nii nimetas Tõnisson „Olevikku“, „Sakalat“ ja „Uudiseid“) peamine tüliõun enne Rahvaasemike kongressi oli vägivalla kasutamine seoses revolutsioonilise liikumisega. Liberaalne kodanlus eesotsas Jaan Tõnissoniga välistas igasuguse vägivalla ja lootis jõuda eestlaste eluolu parandamiseni järk-järgult läbirääkimiste teel. „Sakalas“ kirjutati, et Tõnissonil pole aateid ega midagi, ta soovivat vaid Riigiduumas

²⁹ Postimees nr 238, 239, 240, 241 31. okt. – 03. nov. 1905

³⁰ Postimees nr 240, 03. nov. 1905

³¹ Uudised nr 84, 01. nov. 1905

sooja kohta saada ja seetõttu vägivalla vastu võitlebki.³² Tõnissonile heideti ette, et ta kaitseb ainult teatud ringkonna huve; siinjuures peeti silmas eelkõige paremal järjel olevaid eestlasi.

Teade ülemaalse rahvaasemike kongressi toimumise kohta avaldati 9. novembril „Postimehes“ koos kongressi päevakorraga. Kongress pidi algama 27. novembril 12.00 *Bürgermusse* (Tartu sakslaste seltsimaja) saalis ja kestma 28. novembri õhtuni. Päevakorras oli: poliitiline hetkeolukord, Venemaa põhiseadus, seadusandliku kogu kokkukutsumine, valimiste korraldus, kohaliku valitsuse moodustamine ja selle võimupiirid (autonoomia), Põhja-Liivimaa ja Eestimaa suhted, võitlusvahendid eesmärkide saavutamiseks.³³

Kongressi saadikute valimiskord oli paika pandud juba 30. oktoobri koosolekul. Esindusnormina nähti ette:

- igast linnast neli saadikut – kaks majaomanike ja kaupmeeste ning kaks tööliste poolt;
- igast vallast kaks saadikut – üks maata meeste hulgast ja üks taluperemeeste poolt;
- igast seltsist üks saadik.³⁴

Kohe pärast üleskutse ilmumist algasid valdades rahvakoosolekud. Neil valisid kohaletulnud oma esindajad rahvaasemike kongressile. Huvi kongressi vastu oli kõikjal suur, isegi Saaremaal ja Hiiumaal, ehkki sealt oli teolude tõttu Tartusse sõitmine keeruline.³⁵

Niipea, kui kongress välja kuulutati hakkasid Tõnissoni poliitilised vastased kongressi vastu kihutustööd tegema. Üheks põhjuseks oli saadikute valimiskord, mida nii „Uudised“ kui ka „Teataja“ ei pidanud demokraatlikuks. „Uudised“ küsisid hämmeldunult: kust võtavad Tõnisson ja „Postimees“ julguse, Tartu Eesti seltside nime taha varjudes, kutsuda kokku ülemaaline kongress. Ühtlasi selgitasid „Uudised“ näidete varal, kui ebaõiglane saab olema klasside vahekorraldus kongressil, kuna tööandjad oleksid selges ülekaalus.³⁶ Loomulikult panid vastased asemikkude valimiskorra Tõnissoni ja tema poolehoidjate omakasu arvele ning tembeldasid koosoleku vahendiks, millega Tõnisson üritavat endale liitlasi värvata. Veel palju hiljem kirjutas Tuglas oma mälestustes, et ürituse taga seisnud poliitiline rühm soovis esmajoonel oma mõju maksma panna. Tõsi, Tuglas mõõnis seejuures, et ehkki saadikute

³² Sakala nr 81, 31. okt. 1905

³³ Postimees nr 246, 09. nov. 1905

³⁴ Karjahärm 1975, lk 113

³⁵ Aitsam 2010, lk 97

³⁶ Uudised nr 90, 22. nov. 1905

valimisviis ei olnud demokraatlik, nõudis aeg poliitilist organiseerimist ning kui sooviti midagi saavutada, ei tohtinud aega raisata.³⁷

Samas tuleb arvestada, et seltsid olid arvestatav jõud. Oleks olnud kummaline kutsuda kokku ülemaaline kongress ühe ajalehe nimel. Tõnissonil olid sellises mastaabis ürituse korraldamiseks head eeldused. Mitmed ta aatekaaslased olid otseselt seotud kongressi korraldanud nelja Tartu Eesti seltsiga. Jaan Tõnisson ise oli Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimees ja omas Põllutöökongressi korraldamise kogemust. Heinrich Koppel oli „Vanemuise“ seltsi esimees. (varem ka Tartu Eesti Käsitöölise Seltsi esimees). „Postimehe“ eesmärk oli koondada võimalikult palju eripalgelisi rahvahulkasid ühiste eesmärkide taha.

23. novembril kirjutas „Postimees“, et Eesti sotsiaaldemokraatia on otsustanud Rahvaasemike kongressi igati takistada, kasvõi vägivallega. Ühtlasi püüti diskrediteerida „Uudiste“ toimetajat Peeter Speeki, rõhutades, et uutes oludes ise end vabaduse eest võitlejaks ja suureks valitsusvastaseks pidav Speek, sai loa ajalehte avaldada venestuse pooldajana. Samas numbris trükkis „Postimees“ ära ka Rannust tulnud kirja, kus kirjeldati kongressi saadikute valimiseks korraldatud koosolekut. Väidetavalt püüdnud seal keegi „Uudiste“ poolt saadetud koolipoiss kongressi maha teha, seletades et Tõnisson kavatseb kongressil rahvale puru silma ajada. „Postimees“ järeltas: sotsiaaldemokraadid ajavad asju koolipoistega ja täismeeste hulka neil asja ei ole.³⁸ „Uudiste“ ringkonnas leidis tõepoolest rohkesti noori ja Jaan Tõnisson üritas seda asjaolu enda kasuks pöörata, kuna tema pooldajad olid enamasti juba positsiooniga inimesed.

26. novembril toimus ülikooli aulas sotsiaaldemokraatide koosolek, kus otsustati 700 poolthäälega ja kahe vastuhäälega, et seoses saadikute ebademokraatliku valimiskorraga tuleb ülemaalisele rahvaasemike kongressile korraldada „täielik boikott“. Maa ja teiste linnade töölistel soovitati Rahvaasemike kongressist eemale jääda, kuna valimiskorra tõttu saab enamik osalejatest olema tööandjate ja kapitalistide hulgast.³⁹ Kuid selleks ajaks olid saadikud paljudest kaugematest Eesti paikadest juba teele asunud ning „täieliku boikotiga“ oli ilmselt hiljaks jäädud. Raske on öelda, kui paljud (kui üldse) valitud saadikutest tänu 26. novembri aulakoosoleku otsusele tegelikult kongressile minemata jätsid.

³⁷ Tuglas 1960, lk 185

³⁸ Postimees nr 258, 23. nov. 1905

³⁹ Postimees nr 257, 22. nov. 1905

Päev enne kongressi, 26. novembril, moodustati Tartus esimene legaalne eesti erakond – Eesti rahvameelne eduerakond (edaspidi ERE) Jaan Tõnissoni juhtimisel.⁴⁰ See fakt Tõnissoni vastaste silmis, tema kasuks ei rääkinud, pigem valas õli tulle. Need, kes nägid kongressi kokkukutsumise taga Tõnissoni püüdu oma parteile liikmeid värvata, said sellele nüüd kinnitust.

26. novembril teatas „Postimees“, et rahvaasemike kongress algab 27. novembril kell 12.00 *Bürgermusse* saalis ja et osalejad saavad liikmekaardi „Vanemuise“ seltsi ruumides (Suur turg 12). Sealsamas jagati soovijatele ka ööbimiskohtade aadresse. Anti teada, et juba sada rahvaasemikku on end registreerinud, kuid suurem enamus pidi Tartusse jõudma öösel või järgmisel päeval enne lõunat.⁴¹

Oskar Rütli on meenutanud, et rahva huvi kongressi vastu oli suur. Kõikjal tuli teateid esindajate valimiste kohta. Paljud huvilised käisid kongressile eelnenud nädalal „Postimehe“ toimetuses asja uurimas. Uuriti kongressi kava üle, küsiti juhendeid saadikute valimiseks. Ärevust oli palju. Suur osa esindajatest tuli juba enne kongressi Tartusse. Käidi ajalehtede toimetustes ja külastati erinevaid koosolekuid. Mõlemad voolud – mõõdukas ja pahempoolne – valmistusid võitluseks, sest kongress pidi näitama, kellel on rohkem eluõigust, kas mõõdukatel või käremeelsetel.⁴²

Oma meelsust kongressi suhtes väljendasid ka Tallinna mehed. „Teataja“ lisis uudisele „Tartu ülemaalise koosoleku“ kohta, et kindlasti minnakse kohale, aga eeskätt selleks, et protesti avaldada, sest „Tartu seltside nimel väljasaadetud kutse on nähtavaks saanud tagurlus.“⁴³

⁴⁰ Postimees nr 262, 28. nov. 1905

⁴¹ Postimees nr 261, 26. nov. 1905

⁴² Rütli 2010, lk 205

⁴³ Teataja nr 256, 26. nov. 1905

2. RAHVAASEMIKE KONGRESSI LÕHENEMINE

Rahvaasemike kongress algas nii, nagu välja kuulutatud – 27. novembri keskpäeval *Bürgermusse* saalis. See oli esimene kord, kui üle maa oli kokku tulnud nii palju eestlasi, eesmärgiga midagi ühiselt ära teha. Ajaleht „Sakala“ pakkus, et saadikuid oli kokku tulnud üle 1500⁴⁴, aga see oli selge liialdus. Friedebert Tuglas on hiljem öelnud, et piisab vaid saali oma silmaga näha, kui on selge palju sinna rahvast mahub.⁴⁵ Enamus ajalehti ja kaasaegseid on pakkunud, et saalis oli 800 saadikut.⁴⁶

Koosoleku avasõna ütles Jaan Tõnisson. Paljud on meenutanud, et tema kõne venis pikale ja oli noomivas stiilis. Tõnisson üritas seletada põhimõtteid, mille alusel kongress kokku kutsuti, ning miks otsustati saadikuid valida just nii, nagu seda oli tehtud. Tegelikult oli Tõnissonil juba varem teada, et osa rahvaasemikest ei ole saadikute valimiskorraga rahul. See tuli ilmsiks ka 20. novembril peetud nelja Tartu Eesti seltsi koosolekul, kus samuti tõstatati valimisviisi teema. Küsimusele, miks peaksid töölistes kongressil vähemusse jääma, vastas Tõnisson tookord, et kongressil ei arutata tööliste olukorda, vaid üldriiklikke küsimusi.⁴⁷

Kongressil põhjendas Tõnisson saadikute valimiskorda sellega, et nii lühikese ajaga ei oleks olnud võimalik veel suuremat seltskonda kokku kutsuda. Ta üritas selgitada, et saadikute valimiskord ei ole omakasupüüdlik, kuid saadikud ei soovinud selle kohta midagi kuulda, vaid eeldasid, et kohe läheb tööks.⁴⁸ Päris kindlasti võib väita, et Tõnissoni kõne kutsus esile saalisolijate pahameele, mis kasvas üle lärmiks ja trampimiseks. Sellisest asjade käigust on kirjutanud praktiliselt kõik toleaeagsed ajalehed, kes kongressi sündmusi kajastasid.

Meenutusi kongressi alguse kohta on erinevaid. Paljud neist on kirja pandud aastaid hiljem ja seega tuleb neisse suhtuda kriitiliselt. Osakr Rütli näiteks ei arvanud, et Tõnisson oleks kuidagi pahempoolseid ärritanud. Pigem üritas ta kokkukutsumise põhjuseid selgitada, kuid saalist hakkasid kostma vahelehiüüded: „Ei ole õige!“, „Vale!“, „Ära viida aega!“, „Lõpeta juba!“, „Asume valimistele!“⁴⁹ Seevastu Aitsami hinnangul oli Jaan Tõnissoni avakõne ebadiplomaatlik, kurjustav ja süüdistav ning kutsus saalis esile vilistamise ja trampimise.⁵⁰

⁴⁴ Sakala nr 89, 01. dets. 1905

⁴⁵ Tuglas 1932, lk 109

⁴⁶ Karjahärm 1975, lk 113

⁴⁷ Postimees nr 265, 21. nov. 1905

⁴⁸ Aitsam 2010, lk 89, Tuglas 1960, lk 189

⁴⁹ Rütli 2010, lk 206

⁵⁰ Aitsam 2010, lk 89

„Postimees“ kirjeldas olukorda, kui poliitiliste vastaste tekitatud tahtlikku segadust. Rahvaasemike kongressi vastu olevat väga ägedalt kihutustööd tehtud. Isegi paar tundi enne kongressi olevat koosolekuruumis kihutuskõnesid peetud ja „Tartu tagurlasi“ kahtlustatud, kuid Tartu Eesti seltside ühendatud eestseisus otsustas siiski, et kongressi avab Eesti Põllumeeste Seltsi esimees Jaan Tõnisson.⁵¹

Kongressi algusest kirjutasid ajalehed mitmeti, ühed süüdistasid Tartu tagurlasi, teised jälle Tallinna mehi, kes kongressi alguse nurjasid. „Postimees“ kirjeldas, kuidas rahvas nõudis Tõnissoni taandumist ja juhataja valimist, kuid viimast olevat olnud võimatu teha, sest üksikud mehed nagu advokaat Teemant, ajakirjanik Pöögelmann, trükikojaomanik Martna jt. kippusid kõnetooli. Tartu Eesti seltside tegelased olevat püüdnud saadikute seas rahu maksma panna sel teel, et valida koosoleku juhatajaks kedagi sellist, kes ei ole ajakirjanik või erakonna juhataja.⁵²

„Uudised“ leidsid, et Tõnisson oli ise segaduse tekkimises süüdi, kuna ta enne kongressi mööda maad ringi käis ja tuhaneid ässitava sisuga lendlehti jagas, mis saadikutes mässava meeleolu tekitasid.⁵³ Samas püüti ümber lükata süüdistust, nagu oleks Teemant juba enne kongressi avamist saadikute seas kihutuskõnesid pidanud – tegelikult olevat Teemant saabunud kongressile alles avamise ajaks ja püsinud pidevalt näitelaval, mistõttu ei jäänud tal ässitamiseks lihtsalt aega.⁵⁴

„Sakala“ rõhutas kongressi algusest jutustades, et Tallinna mehed võtsid koosoleku juhtimise vägisi enda kätte.⁵⁵ Sellise hinnanguga võib nõustuda, sest need, kes koos Tartu Eesti seltside esindajatega juhatusse kandideerisid olid ennekõike „Teataja mehed“: Teemant, Pöögelmann ja Martna. Veel imestas „Sakala“, et kui saadikud olid juba ühel häälel otsustanud toimetajaid ja ajakirjanikke juhatusse mitte valida, miks siis seda ometi tehti?⁵⁶

Kongressi juhataja kandidaadidena seati „Postimehe“ ringkondadest üles peatoimetaja Jaan Tõnisson, arst Heinrich Koppel, rahvaluuleteadlane Oskar Kallas, advokaat Oskar Rütli ja

⁵¹ Postimees nr 263, 29. nov. 1905

⁵² Samas

⁵³ Uudised nr 92, 29. nov. 1905

⁵⁴ Uudised nr 93, 02. dets. 1905

⁵⁵ Sakala nr 89, 01. dets. 1905

⁵⁶ Sakala nr 89, 01. dets. 1905

arhitekt Georg Hellat; vastasrindest aga – advokaat Jaan Teemant, arst Peeter Hellat ning sotsiaaldemokraadid Mihkel Martna ja Aleksander Kesküla.⁵⁷

Moodustati valimiskomisjon, mille liikmeteks said tõnissonlased Oskar Kallas, Georg Hellat, jurist Kaarel Parts ja ajaloolane Jaan Sitska ning vastasleeri esindajad Jaan Teemant ja „Teataja“ ajakirjanik Hans Pöögelmann. Kongressi juhataja valimistel anti kokku 801 häält, mis jagunesid järgmiselt: Jaan Teemant 437, Heinrich Koppel 116, Jaan Tõnisson 101, Oskar Kallas 60, Georg Hellat 30, Mihkel Martna 24, Oskar Rütli 10, Peeter Hellat 5, Aleksander Kesküla 1 hääl ja veel hulk üksikuid hääli. Seega sai häälteenamusega kongressi juhatajaks Jaan Teemant, kes tänas saadikuid usalduse eest ja töötas olla erapooletu.⁵⁸ Kummaline oli fakt, et häältelugejate hulka kuulusid ka mõned kandidaadid.

Oskar Rütli meenutas, et pahempoolsete rõõm oli suur, käteplaksutamine ja poolehoiuhüüded Jaan Teemanti aadressil ei tahtnud lõppeda. Teemant pidi astuma kõnetooli ja koosolekut juhtima, kuid Tõnisson ei soovinud oma kohta loovutada ja nõudis ümbervalimist.⁵⁹

Tuglas on meenutanud, et valimistulemuste teatavaks saamise ajal seisis ta saali tagumises otsas. Väljas sadas vihma, kuid sellest hoolimata oli Uueturu tänav ootavat rahvast täis. Keegi avas akna ja karjus, et Tõnisson on läbikukkunud ja Teemant valitud ning väljast olevat vastatud hurraaga.⁶⁰

Ka juhataja abide valimine ei läinud libedalt – tekkis vaidlus mitu abi valida ja kas teha seda enne või pärast lõunapausi. Hilisem matemaatikaprofessor Jaan Sarv, kes osales kongressil ajalehe „Uudised“ ajakirjanikuna, meenutas, et kui pärast Teemanti juhatajaks valimist tekkis küsimus, mitu abi juhatajal peaks olema, kas kaks või neli, siis tõusis saalis käsi mõlema ettepaneku poolt.⁶¹

Lõunapausile mineku ajaks (kell veerand neli) oli läbi viidud vaid juhataja valimine. Koosolek jätkus poolteist tundi hiljem (kell kolmveerand viis) ja ikka lärmi saatel. Võitlus käis kõnetooli pärast. Tõnisson oli olukorrast šokeeritud. Ilmselt ei kujutanud ta ette, et olukord tema jaoks niisuguse pöörde võtab, kus eeldatav juhataja koht tuli loovutada Tallinna meestele ja kõnetooli pääsemise pärast pidi võitlema. Ometi oli Tõnisson ju nõupidamise idee autor ja kongressi kokkukutsuja. Tõnisson oli sellisest asjade käigust löödud ja lahkus koos

⁵⁷ Postimees nr 263, 29.nov. 1905

⁵⁸ Samas

⁵⁹ Rütli 2010, lk 206-207

⁶⁰ Tuglas 1932, lk 107

⁶¹ Jaan Sarv. *Tartus ja Valgas*. – Punased aastad I, lk 21

oma poolehoidjatega saalist, et jätkata nendega nõupidamisi *Bürgermusse* väikses saalis.⁶² Sellega oli kongress lõhki läinud.

Kuna kongressi avapäev kujunes konfliktseks, siis kajastati seda peaaegu kõikides eestikeelsetes ajalehtedes. „Postimees“ ja „Uudised“ võtsid toimunu osas kohe kindla positsiooni. „Postimees“ asus ründama sotsiaaldemokraate, kes olevat juba eelnenud kihutustööga üritanud koosolekut nurja ajada. Samuti sai „Postimehe“ pahameel osaks Jaan Teemantile, kes olevat olnud üks suuremaid ässitajaid „Tartu tagurlaste“ vastu.⁶³ „Uudised“ omakorda süüdistasid Tõnissoni, kes olevat oma meestega sihilikult kongressi avapäeval lärmi tekitanud ja seejärel koosoleku lõhki ajanud.⁶⁴

Kongressi teema oli ajalehtedes läbiv üle Eesti. Näiteks kirjutas „Eesti Postimehe“ ajakirjanik kongressi alguse kohta, et teab kuuldu põhjal, kui tormilised on seltsi „Linda“ koosolekud, kuid seda, mis toimus 27. novembril Tartus ülemaalisel rahvaasemikkude kongressil on raske sõnadesse panna. Trampimine, kisa, vilistamine, hüüdmine. Seejuures kritiseeris „Eesti Postimees“ eeskätt Tõnissoni, kes avakõnes tervituse asemel noomima ja süüdistama hakkas.⁶⁵

29. novembri „Uudiste“ esilehel seisis selgelt erapoolik pealkiri „Tagurlik kodanlus löödud!“⁶⁶, mitte aga näiteks neutraalne „Rahvaasemikkude kongressi esimene päev“ – rõhku pandi ikka omavahelisele ärapanemisele. Ja „Uudised“ jätkasid: Tõnisson võib nüüd 27. novembrit leinamärgiga tähistada, kuna talle on surmaotsus mõistetud ka nende poolt, kes kindlalt tema liitlased olid. Tõnisson olevat ise mööda maad ringi käinud ja rahvast sotsiaaldemokraatia vastu üles ässitanud ning hirmutanud rahvast, et sotsiaaldemokraatia üritab kõige tooremat vägivalda ja hirmuvalitsust maksma panna.⁶⁷

„Postimees“ püüdis teha halva mängu juures head nägu, avaldades rõõmu selle üle, et kongressi lõhenemine andvat võimaluse tööd teha neile, kes ausalt rahva tuleviku nimel tegutsevad. Samas kutsus „Postimees“ üles mässuliste vastu üles astuma.⁶⁸

⁶² Postimees nr 264, 30. nov. 1905

⁶³ Postimees nr 262, 28. nov. 1905

⁶⁴ Uudised nr 93, 02. det. 1905

⁶⁵ Eesti Postimees nr 93, 30. nov. 1905

⁶⁶ Uudised nr 92, 29. nov. 1905

⁶⁷ Samas

⁶⁸ Postimees nr 264, 30. nov. 1905

Ülemaaline rahvaasemike kongress lõhenes erinevatel põhjustel, kuid tõenäoliselt andsid selleks põhjust ka kokkukutsujad ise. Õli lisasid tulle mõnel pool esinenud väärnähted. Näiteks kirjutas ajaleht „Olevik“, et Raadi vallas peeti 400 osalejaga rahvakoosolek ja valiti kongressi saadikud, kuid hiljem läksid kongressile valla esindajatena hoopis vallavanem ja vallakirjutaja, kuna rahvakoosolekul valitud saadikuid kongressile ei lastud.⁶⁹

Üheks kongressi lõhkimineku põhjuseks peeti Tõnissoni eneseupitamise vajadust. „Eesti Postimees“ tõmbas paralleele Tõnissoni ja Ado Grenzsteini vahel – kumbki ei sallivat enda kõrval kedagi võrdväärset – ja süüdistas Tõnissoni, et tuhande-pealine koosolek ühe mehe isikuomaduste tõttu kaotsi pidi minema. Kriitikat pälvis ka Jaan Teemant, kes polevat üksi koosolekujuhatajana hakkama saanud ja laskis omad mehed abijuhatajateks valida, kes siis saalis korda hoidsid. Samas ei nõustunud „Eesti Postimees“ nendega, kes hindasid kongressil toimunut häbiväärseks, vaid leidis, et päris nii ka ei saa suhtuda, kuna see oli ju meie parlamendi esimene töökatsetus.⁷⁰

„Teataja“ hoidis kongressi alguse kajastamisel madalat profiili ja andis teada, et toob kongressi kirjeldused lugejateni „Eesti Postimehe“ vahendusel. Olid ju „Teataja“ mehed ise kongressi avamisega otseselt seotud – Jaan Teemant koosoleku juhatajana, Hans Pöögelmann abijuhatajana jne.

⁶⁹ Olevik nr 91, 29. okt. 1905

⁷⁰ Eesti Postimees nr 94, 03. dets.1905

3. BÜRGERMUSSE KOOSOLEK

Bürgermusse koosolekute kirjeldamisel olen peamiselt kasutanud „Postimehes“ ilmunud koosolekute protokolle, kuna need on kõige põhjalikumad. „Uudised“ *Bürgermusse* koosoleku käiku ei kajastanud. „Postimehega“ identset materjali avaldas ka „Sakala“, kelle poolehoid kuulus Tõnissonlastele, kuid ülevaade koosolekust jäi „Sakalas“ pooleli. „Olevik“ avaldas *Bürgermusse* otsused koos pilkavate kommentaaridega, mis olid sihitud eeskätt Tõnissonlaste lootustele saavutada muutusi seaduslikul teel.⁷¹ Teistes tolelaegsetes ajalehtedes kirjutati *Bürgermusse* koosolekust oluliselt pealiskaudsemalt, kui Aulakoosolekust, mis peegeldab ühtlasi ühiskonna huvitatust kummagi poliitilise voolu suhtes. „Eesti Postimehe“ hinnangul oli *Bürgermusse* otsuste näol tegemist mõtteavaldustega, millel puudus tulevik ja mida valitsus tähelegi ei pane.⁷²

Tõnissoni pooldajad jätkasid 27. novembri õhtul, pärast kongressi lõhenemist, tööd *Bürgermusse* väikeses saalis. Koosoleku juhatajaks valiti häälteenamusega Jaan Tõnisson, tema abideks – Heinrich Koppel ja Oskar Rütli, protokollijateks – Georg Hellat ja Oskar Kallas ning nende abideks – Eduard Aule ja Karl Eduard Sööt. Koosolek tunnistas end ülemaaliseks rahvaasemike kongressiks. Esimesel õhtul piirduti vaid läbirääkimistega, sest paljud rahvaasemikud olid suures saalis tekkinud segaduse tõttu koju läinud. Otsuste vastuvõtmine jäeti järgmiseks päevaks, kui rohkem saadikuid kohal on.⁷³

Bürgermusse koosolekul osalejate arv on jäänud vaieldavaks, kuna kaasaegne ajakirjandus avaldas selle kohta väga erinevaid andmeid. Arvud lahkesid isegi sama ajalehe erinevates numbrites. Nii kirjutas „Sakala“ detsembri alul, et kongressi avapäeval lahkus koos Tõnissoniga suurest saalist 210 saadikut⁷⁴, kuid paar nädalat hiljem väitis, et 27. novembri õhtul loeti *Bürgermusse* väikeses saalis kokku 350 saadikut.⁷⁵ „Postimees“ kinnitas, et 28. novembril olnud *Bürgermusses* 560 inimest, hiljem tulnud aga rahvast veelgi juurde ja arv tõusnud üle 600.⁷⁶ Oskar Rütli sõnul aga olnud vastasleeri aulakoosolekul vaid sadakond kindlat osavõtjat, seega ainult seitsmendik rahvaasemike koguarvust, mistõttu võivat pidada Tõnissoni voolu kindlaks võitjaks.⁷⁷ Tuglas meenutas hiljem, et Tõnissoni poolehoidjaid

⁷¹ Olevik nr 95, 13.dets. 1905

⁷² Eesti Postimees nr 94, 03. dets. 1905

⁷³ Postimees nr 264, 30. nov. 1905

⁷⁴ Sakala nr 89, 01. dets. 1905

⁷⁵ Sakala nr 92, 12. dets. 1905

⁷⁶ Postimees nr 264, 30. nov. 1905

⁷⁷ Rütli 2010, lk 209

olevat kiiresti linna pealt juurde otsitud.⁷⁸ See väide võib tõele vastata, sest kui koosoleku juhataja valimistel anti ära 801 valimissedeleit, siis pärast kongressi lõhkiminekut on räägitud 600-st saadikust Aulakoosolekul ja 300-st *Bürgermusses*.⁷⁹ Muidugi tuleb seejuures silmas pidada, et mõlemad koosolekud olid huvitatud oma osalejate arvu suuremana näitamisest ning küllap kasutasid arvude ümardamist ja loomulikult ülespoole. Peale selle ei pruukinud kõik kongressi avapäeval kohal olnud saadikud valimissedeleid ära anda, sest segadust oli palju, ning nii mõnedki kaugemalt teele asunud rahvaasemikud võisid jõuda kongressile hilinemisega ja osaleda koosolekul alates teisest päevast.

Seega käis ajakirjanduses saadikute arvu küsimuses üksteise ületrumpamine, mis muudab kõik esitatud arvud kaheldavaks. Tõenäoliselt suurendas segadust ka asjaolu, et paljud saadikud käisid edasi-tagasi, püüdes kursis olla mõlemal koosolekul toimuvaga. Näiteks figureerib Viljandist valitud rahvaasemiku Mihkelsoni nimi mõlema koosoleku protokollides – 27. novembri õhtul *Bürgermusse* suures saalis⁸⁰ ja 28. novembril *Bürgermusse* tiiva koosolekul.⁸¹ Ilmselt oli saadikute arv ülelugemise hetkel ühes või teises saalis puhtjuhuslik. Tõestuseks avaldas Postimees mitme numbris koosolekutel viibinud saadikute nimed koos päritolu kohaga.⁸² Näib siiski, et kongressi esimesel õhtul jäi enamus saadikuid *Bürgermusse* suurde saali, kuid päris kindel ei saa olla selleski. See, et paljud saadikud peale esimest koosolekut koju läksid, on „Postimehe“ versioon.

27. novembri õhtuse koosoleku *Bürgermusse* väikeses saalis avas Tõnisson mõtetega, et eesti rahvas on veel poliitiliselt noor, mistõttu tuleb hästi läbi mõelda, kuidas jõuda soovitud vabadusteni nii, et vältida soovimatuid tagajärgi. Tõnisson esindas seisukohta, et vägivald tekitab vägivalda.

Juba läbirääkimiste algul tekkis probleeme poliitilise terminoloogia mõistmisega. Näiteks palus üks saadik selgitada konstitutsiooni mõistet. Leidus ka saadikuid, keda üldriiklikud poliitilised probleemid ei huvitanud ja kes eelistasid arutada kohaliku tähtsusega küsimusi. Näiteks taheti teada, miks on Põhja-Liivimaa sõjaseaduse all. Vastates viitas Tõnisson lätlastele, kes ei tunnista valitsevat riigikorda ja ajavad asju omavoliliselt. Seeläbi avanes Tõnissonil hea võimalus tõmmata paralleele ja arutleda, kas tuleks taotleda omi eesmärke agressiivselt (nagu lätlased) või püüda saavutada neid rahumeelselt. Selle peale tõstatas

⁷⁸ Tuglas 1932, lk 109

⁷⁹ Eesti Postimees nr 94, 03. dets. 1905

⁸⁰ Postimees nr 266, 02. dets. 1905

⁸¹ Postimees nr 270, 08. dets 1905

⁸² Postimees nr 275, 276, 277 14.dets. – 16. dets. 1905

rahvaasemik Treumann küsimuse, kas Läti olud pole mitte rahva enamusele poliitilise vähemuse poolt peale surutud, tõmmates paralleele Harjumaaga, kus liikuvat valdades ringi inimesed, kes püüdvat rahvast mõjutada, ähvardades omi poliitilisi vastaseid vägivallega – lubadusega nad kotti toppida. Saadik Speek kõneles samuti kihutustööst rahva hulgas – Narvas olevat ässitatud rahvaasemike kongressi vastu, väites nagu oleks kongress vaid ERE asi ja sellel osalemiseks tulevat parteiga liituda.

Koosoleku eestvedajad palusid rahvaasemikel selgitada, millised meeled nende pool valitsevad ja mida kohalik rahvas pooldab. Näiteks Pärnus olevat, saadik Willmanni sõnul, arvatud, et alustuseks tuleks küll kindlaks teha reaalsed võimalused, kuid seejuures peetavat kõige täiuslikumaks riigivormiks siiski vabariiki. Oskar Rütli püüdis vabariigi mõtet juba eos lämmatada: Venemaal ei olevat see vähese pooldajate arvu tõttu võimalik ning samm vabariigi suunas oleks liiga järsk ja tooks kaasa Prantsusmaa hirmupäevad. Kuid mitte kõik ei pidanud sotsiaaldemokraatiat ja tema püstitatud vabariigi nõuet halbadeks ning leidsid, et ka erinevate vaadetega parteid võiksid ühise asja eest väljas olla. Tõnisson võttis arutelu osavalt kokku, esitas ettevalmistatud nõudmised ning palus saadikutel nende kohta arvamust avaldada. Nõudmiste seas olid juhtkohal kodanikuõigused: igal Venemaa kodanikul peavad olema põhiseadusega kaitstud õigused, kõik kodanikud, vaatamata soole ja rahvusele, peavad olema võrdsed, peab kaduma rahvuslik ja usuline rõhumine. Tõnisson selgitas veel, mida tähendavad erinevad kodanikuvabadused. Koosoleku lõpus tegi saadik Waldmann ettepaneku arutada ka naiste valimisõigust, kuid see arutelu otsustati jätta järgmisele päevale. 27. novembri koosolek *Bürgermusse* väikeses saalis lõppes umbes pool 10 õhtul.⁸³

Järgmisel päeval oldi tagasi *Bürgermusse* suures saalis ja jätkati juba eelmisel päeval arutatud riigikorra teemat. Kas tuleks pooldada isevalitsuse kukutamist ja vabariigi väljakuulutamist või eelistada konstitutsioonilist monarhiat. Tõnisson ise pooldas teist võimalust, selgitades kuulajaile, et Vene riik pole veel vabariigiks valmis – vene talupojad hoidvat väga tsaari poole ja kui liiga jõuliselt vabariiki nõuda, võib võtta maad rüüstamine ja anarhia. Pärast Tõnisson ja Rütli selgitusi erinevate riigikordade kohta hääletas koosolek konstitutsioonilise monarhia poolt.⁸⁴

Pikemaks kujunes arutelu valimisõiguse teemal. Pooldati üleüldisi, ühetaolisi, otseseid ja salajasi valimisi, mis ei arvesta sugu, rahvust, seisust ega usku. Pakuti ka proportsionaalset

⁸³ Postimees nr 265, 01. dets. 1905

⁸⁴ Postimees nr 266, 02. dets. 1905

valimisviisi, kuid Tõnisson tegi selle maha, kuna seda olevat vähe praktiseeritud ning see jätaks suure osa rahvast valimistest eemale. Erimeelsusi esines valijate vanuse osas. Paljud pooldasid 21. eluaastat, kuna 21-aastaselt võetakse mehed sõjaväeteenistusse ning kui inimesel on kohustused, siis peavad olema ka õigused. Teisalt pakuti välja 25. eluaasta, põhjendusega: selleks ajaks on inimeste elukogemus suurem. Samuti tõusetus seoses valimisõigusega küsimus valija ja valitava kirjaoskusest. Arvamused lahkesid taas: ühed pidasid kirjaoskust valimisõiguse andmisel hädavajalikuks, teised leidsid, et kirjaoskamatu võib poliitikast rohkemgi teada, kui kirjaoskaja, ning kartsid, et kui kirjaoskus seada eeltingimuseks, siis jääksid paljud hääleõigusest ilma. Viimaks saavutati kompromiss: valijaks saab alates 21. eluaastast ja valitavaks alates 25. eluaastast; valija ei pea olema kirjaoskaja, küll aga valitav.⁸⁵ „Olevik“ avaldas imestust, et tõnissonlased kirjaoskamatutele ja naistele valimisõigust ei keelanud.⁸⁶

Kiiresti jõuti kokkuleppele kodanike poliitiliste õiguste osas: 1) kodanikuõigused tuleb sätestada Venemaa põhiseadusega; 2) kõik kodanikud, vaatamata soole, seisusele, usule ja rahvusele, olgu seaduse ees võrdsed; 3) kehtestada piiramatu trüki-, sõna-, koosolekute-, ühinemis-, südametunnistuse- ja usuvabadus; 4) tagada isiku- ja elukohapuutumatus, arreteerimine võib toimuda ainult kohtu loal, karistada tohib ainult seadusega sätestatud korras, kaotada tuleb kõik erikohtud; 5) anda kõikidele rahvastele kultuuriline enesemääramisõigus ning võimaldada kõigil rahvastel kasutada oma keelt nii kõnes kui kirjas.⁸⁷

Sõjaväeteenistuse asjus tehti mitmeid ettepanekuid: vähendada sõjaväe kulusid, kärpida ajateenistuse kestvust, seada sisse palgaarmee, alaline sõjavägi ära kaotada ja asendada rahvaväega (miilits), kasutada sõjaväeteenistust sõdurite üldharidusliku taseme tõstmiseks, võimaldada sõduritel läbida sundteenistus kodumaal või selle läheduses. Suurem osa kõnelejaid pooldas sõjaväeteenistuse aja lühendamist. Mõned soovitasid selleks õpetada sõjandust juba koolis, kuid viimane ettepanek sai kohe terava kriitika osaliseks, kuna koolides ei tohtivat mingil juhul verevalamist õpetada. Otsustati: lühendada sõjaväeteenistust jalaväes kirjaoskajatele 2-aastani (kirjaoskamatutele võiks teenistus kesta aasta või pool aastat kauem); väeteenistus peaks olema võimalikult üldine, kuid seadus peaks nägema ette ka mõned erandjuhud meeste vabastamiseks teenistusest; sõduritele tuleb tagada parem palk ja toit,

⁸⁵ Postimees nr 266, 02. dets. 1905

⁸⁶ Olevik nr 95, 13. dets. 1905

⁸⁷ Postimees nr 267, 03. dets. 1905

samuti parema kohtlemine ülemate poolt; ühest rahvusest mehed võiksid teenida üheskoos.⁸⁸ Seega olid koosoleku otsused sõjaväeteenistuse asjus küllaltki kaugeleminevad, ehkki „Olevik“ nurises, et Tõnisson ei olevat lasknud väga radikaalseid mõtteid avaldada, mistõttu jäänud arutlus ühekülgses.⁸⁹

Sõjaseaduse lõpetamiseks Põhja-Liivimaal tegi Tõnisson ettepaneku saata kohe valitsusele telegramm vastava nõudmisega, sest kui seda ei tehta võivad aset leida rahvarahutused. Telegrammi ei peetud piisavalt tõhusaks ja arvati vajalikuks läkitada Peterburi oma esindajad. Seepeale soovitas Tõnisson valida komisjoni, kes telegrammi tagajärjetuks jäämisel astuks vastavaid samme.⁹⁰

Maksude asjus tegi Tõnisson ettepaneku, et tulevastel rahvasaadikutel (Riigiduumal) oleks õigus riigieelarve koostamise juures kaasa rääkida, mis formuleerus ka otsuseks.⁹¹ Koosolek nõudis maksude vähendamist, luksuskaupade (veinid, ehted jne) ning kirikute ja kloostrite maksustamist. Kogu keisri sugukonna ülalpidamist peeti liiga kulukaks ja avaldati arvamust, et edaspidi tuleks piirduda ainult keisri ülalpidamisega. Nõuti progressiivse (astmelise) tulumaksu kehtestamist ning teedetegemise ja muude avalike kohustuste võrdset jagamist. Palju elevust tekitas postijaamamaks. Küsiti, miks peavad vaesed maksu maksma, kui rikkad sõidavad, ning miks püsib maks edasi ka pärast postijaama sulgemist. Arutelu tulemusena jõuti järeldusele, et postijaamad on küll vajalikud, kuid jaamamoonamaks senisel kujul tekitab rahvas umbusaldust, mistõttu tuleks raha postijaamade jaoks leida muudest allikatest.⁹²

Autonoomia küsimuse arutelu sisse juhatades küsis Tõnisson, kas tuleks eelistada laiemat Balti või kitsamat Eesti autonoomiat. Selgus, et rahvaasemike seas valitsesid selles osas erimeelsused: ühelt poolt arvati, et tuleks piirduda Eesti autonoomiaga; teisalt aga leiti, et kui autonoomia jääb ainult Eesti piiridesse, siis on raskem mõisnikega võidelda. Ka Tõnisson jäi arutelu kokku võttes ebamääraseks, tõdedes vaid, et Eestis tuleb üldine autonoomia sisse seada.⁹³ Kõneldi ka eestlaste asualade ühendamisest ning otsustati liita Eestimaa, Põhja-Liivimaa, Saaremaa ja Setumaa üheks haldusüksuseks. Siiski hoiatas saadik Parts, et Setumaa puhul ei ole asi nii lihtne, kuna seal valitsevad hoopis teised majandusolud, ning soovitas jätta ühinemisküsimuse setude endi otsustada.

⁸⁸ Postimees nr 267, 03.dets. 1905

⁸⁹ Samas

⁹⁰ Postimees nr 267, 03. dets. 1905

⁹¹ Postimees nr 267, 03. dets. 1905

⁹² Postimees nr 273, 13. dets. 1905

⁹³ Postimees nr 268, 05.dets. 1905

Haridusküsimuste osas asuti pärast lühikesi läbirääkimisi üksmeelselt seisukohale, et rahvakooli õppekeeleks nii maal kui linnas peab olema eesti keel; vene keele õpetamine tunnistati küll vajalikuks, kuid alles teisest õppeaastast alates. Seejuures kerkis üles küsimus, kas eesti keel tuleks koolides (ja vallavalitsustes) omavoliliselt maksma panna. Enamik saadikutest leidis siiski, et selline käitumine eksiks põhimõtte vastu ajada asju seaduslikult. Otsustati: 1) algkool peab olema kohustuslik ja tasuta, linna- ja kihelkonnakool küll samuti tasuta, kuid mitte kohustuslik; 2) kooli sisseastumisel ei tohi olla seisuslikke ega ealisi takistusi; 3) igas kubermangus tuleb asutada vähemalt üks põllutöökool; 4) nõuda erakoolide asutamise õigust; 5) koolid jäägu omavalituste hallata, nende ülalpidamiskulud kandku maaomavalitsus ja kogukond. Veel peeti vajalikuks asutada rahvakooliõpetajate ettevalmistamiseks seminare, mis võiksid olla kahejärgulised: algkooliõpetajatele ja kihelkonnakooli õpetajatele.⁹⁴

Maaküsimuse juures konstateeris Tõnisson, et maata inimeste olukord ei ole kiita ja kasvab üha. Reaalset võimalust maapuuduse leevendamiseks nähti kiriku-, kroonu- ja kvootemaade mõistliku hinnaga müümises või rendile andmises. Tõnisson tegi ettepaneku muuta ka senist talude suuruse alammäära ning eraldada taludest „ülearune“ maa, kuid rõhutas, et lahutatavad maatükid peavad olema piisavalt suured ühe leibkonna toitmiseks. Mõned saadikud soovisid seepeale entusiastlikult kohe maatüki suuruse ära määrata, kuid enamus leidis, et see ei ole hetkel võimalik. Saadik Treumannilt tuli ettepanek anda valdadele eesõigus mõisamaid osta. Vaieldi vastu kirikumõisate likvideerimisele, kuna need olevat kihelkonna vara. Pakuti, et kroonu ostaks eelpool nimetatud maad enne välja ja müüks mõistliku hinna eest rahvale, kes kroonule osamaksetena maa välja ostab. Soovitati asutada talurahvapank ja vaieldi pangaprotsentide üle. Nõuti, et mõisad tagastaksid rahvale kvootemaad ja külamaad. Oma muredega tulid koosoleku ette ka renditalude pidajad, kes nurisesid ennekõike rendilepinguid reguleerivate seaduste puudumise ja liiga kõrgete rendihindade üle ning nõudsid, et renditalunikele hüvitataks maaparandusega seotud kulutused.⁹⁵ Maaküsimuses otsustati: 1) muretseda maata inimestele maad riigi abiga; 2) maa eest peab olema võimalik tasuta järelmaksuga; 3) fikseerida talude hind; 4) reguleerida seadusega rendilepingute muutmine; 5) hüvitada rentnikele maaparanduskulud; 6) anda rendilepingute haldamine kohalike omavalitsuste kätte; 7) jätta maa ostuhind ja riigiosaluse protsent seadustandva kogu määrata; 8) muuta talude suuruse alammäär.

⁹⁴ Postimees nr 273, 12. dets. 1905

⁹⁵ Postimees nr 274, 13. dets. 1905; nr 275, 14. dets. 1905

Võeti vastu tööliste olukorda puudutavad otsused. Tööliste ja tööandjate vahel tuleb sisse seada vahekohus, kes määrab kindlaks palga alammäära ning lahendab tööliste ja tööandja vahelised tülid. Riik peab kindlustama tööliste haiguste, õnnetusjuhtumite, töövõimetuse ja vanaduse vastu. Astuda samme tööliste tervise ja eluolu parandamiseks. Vaidlusi tekitas tööpäeva pikkus: ühed soovitasid lühendada tööpäeva järk-järgult kuni 8 tunnini; teised leidsid, et käsitöölised ei saavat sel moel töötada. Lõpuks otsustati taotlema 8-tunnist tööpäeva ainult seal, kus töötingimused seda lubavad.⁹⁶ Nimetatud otsused pidid hakkama kehtima ka põllutööliste suhtes.

Mitmete küsimuste puhul jäi arutelu lühikeseks ja otsused valmisid kiiresti. Näiteks kiriku teemadel pikalt ei arutletud ja ka otsustes on lakooniliselt kirjas, et kiriku regulatiivid kaotatakse ära ja kiriku ülalpidamine on koguduse omavalitsuse asi.⁹⁷ Põgusalt peatuti jahi ja kalapüügi, kõrtsipidamise, õlleajamise ja muude rüütlimõisate õiguste juures, mis koosoleku otsuse järgi tuli ära kaotada. Mures oldi metsade laastamise pärast, arvati, et renditalude metsi ei tohiks mõisnik oma suva järgi maha võtta, vaid see peaks käima vastavalt metsaseadusele; otsusesse lisati ka, et metsa ei tohi vastava loata maha võtta ei talu- ega mõisamaadel.⁹⁸ Pikka aega ei pälvinud kohtusüsteem – otsustati panna maksma Aleksander II põhimõtted: kohus peab olema iseseisev, kohtunikud olgu valitavad, seada sisse vandekohtud, likvideerida erikohtud (sõjakohtud võivad tegutseda ainult sõjapiirkonnas), kaotada ära surmanuhtlus.⁹⁹

Mõned rahvaasemikud, kes soovisid 28. novembri õhtul koju sõita (esialgu oli kongressi lõpp kavandatud 28. novembri õhtuks), avaldasid soovi käsitleda järgnevalt pakilisi lokaalse tähtsusega probleeme. Kohalike küsimuste juurde asudes tuletas juhatus saadikutele meelde, et kõrvaliste kõnede pidamiseks ei ole aega. Selgema pildi saamiseks, milline olukord kuskil Eesti nurgas valitseb, lasti iga maakonna esindajal rahva meeleolu kirjeldada. Seejuures paluti kõigilt kõnelejatelt vastuseid järgmistele küsimustele: 1) kas rahvas valitseb ärevus? 2) mis on ärevuse põhjus – kas kunstlik ässitamine, üleüldine olukord või 17. oktoobri manifesti täitmata jätmine? 3) milles ärev olukord väljendub – kas esineb vägivalda, rüüstamisi ja põletamisi, kas on toime pandud omavolilisi muudatusi vallavalitsuses, kas on jäetud makse maksmata, kas asutatakse oma kaitseväge?

⁹⁶ Postimees nr 275, 14. dets. 1905

⁹⁷ *Punased aastad I*, lk 225

⁹⁸ Postimees nr 275, 14. dets. 1905; *Punased aastad I*, lk 225

⁹⁹ *Punased aastad I*, lk 223

Järgnevalt mõned näited rahvaasemike ülevaadetest. Narva linnas valitses ärevus streikide ajal – nii raudteetöölise streigi ajal, mis vaibus peagi, kui hilisema vabrikutöölise streigi ajal. Käidi punaste lippudega ringi ja löödi mõned aknad sisse. Põhjuseks oli ässitamine ja kuna üks vabrik seisis, siis oli mitu tuhat töolist leivata.

Rapla kandis oli mitmel pool tehtud muudatusi vallavalitsuste koosseisus ning valdade asjaajamises ja koolides viidud sisse eesti keel. Ette oli tulnud ka põletamisi, kuid mõisu rüüstasid Tallinna poolt tulnud salgad. Mitmel pool oli küll mõeldud võimalusele jätta maksud maksmata, kuid omakaitseväest ei olevat Raplas juttu olnud.

Järvemaal, valitsevat suur ärevus: Türi-Alliku vallavalitsus muudeti ühe päevaga ümber ja vallakirjutaja aeti minema. Tehti otsus, et keegi ei tohi mõisnikule kartuleid viia ning ühel peremehel, kes seda siiski tegi, põletati karistuseks talu maha. Ühtlasi süüdati kolm mõisaküüni, kuna mõisnik keeldus seoses rahva nõudmisega kõrtsid ja monopolid sulgeda, kartuleid ostmast.

Viljandis olevat ärevus suur ja rahvakoosolekud igapäevased, samas peetavat korda ega kuulatavat ässitajaid. Maakonna õpetajad kogunesid ilma inspektori loata ja korraldavad ühiselt koolielu. Saksad asutasid kaitseväge, millega ühinesid ka mõned eestlased

Tartumaal olevat tekkinud palju sotsiaaldemokraatlikke ühisi, kes püüavad relvi hankida.¹⁰⁰ Kambjas olevat mitmel pool põletamist ette tulnud, kõrtsid ja monopolid olid suletud. Rannus mässu ei olevat, aga maata rahvas nõudvat maad ning kihutajad lubavatki neile kirikumõisate ja mõisate maid. Alatskivil oli tüli valla ja mõisa vahel metsa pärast, mida mõis ei taha taludele anda. Võrumaal olevat palju kihutajaid ja soldatid kaitsevat mõisaid.

Rütli võttis seletused kokku, jõudes järeldusele, et rahutuste põhjused on kõikjal sarnased.¹⁰¹ Tõnisson sedastas ärevuse tõusu ning hoiatas, et kihutajad võivad palju halba teha. Rahva nõudmiste mittetäitmisel võivad tekkida rahutused. Ta hoiatas ka omavolilise tegutsemise eest ja soovitas kongressil valida ülemaaline komitee, kes kohe kokku astuks ja valiks omakorda täideviiva komisjoni. Viimase ülesandeks jäaks nõudmiste esitamine valitsusele ning, juhul kui valitsusega kokkuleppele ei jõuta, vajalike mõjutusvahendite rakendamine. Seejuures tuleb nõudmised saavutada rahulikult teel ja järk-järgult; vägivalla kasutamine võib tulla kõne alla ainult äärmisel juhul, kui kõik muud vahendid on ära proovitud.

¹⁰⁰ Postimees nr 270, 08. dets. 1905

¹⁰¹ Postimees nr 271, 09. dets. 1905

Seejärel määrati kindlaks nõudmised, mis tuleb kohe saata valitsusele täitmiseks. Need olid: 1) viia viivitamatult ellu 17. oktoobri manifest; 2) tühistada sõjaseadus Liivimaal; 3) viia rahvakoolides sisse eesti keel; 4) alandada rendihindu, kaotada viiviseprotsendid ja keelata talude panek oksjonile; 5) sulgeda kõrtsid ja monopolid (kohaliku kogukonna soovi korral); 6) kutsuda viivitamatult kokku rahvasaadikute kogu (Riigiduum) põhiseaduse ja uue maaomavalitsuste korra väljatöötamiseks; 7) vabastada poliitilised vangid.

Mitmed rahvaasemikud soovitasid valitsuselt rahvale enesekaitseks relvi nõuda, kuid Tõnisson pidas seda halvaks ideeks, kuna rahva relvastamisele võiks järgneda alaline vastastikune verevalamine. Seepeale avaldati arvamust, et relvad võiksid olla vallavalitsustel. Arutelu päädis otsusega: omakaitsevägi on vajalik ja selle korraldamine jääb vallavalitsuste ülesandeks. Selle otsusega pandi 28. novembri koosolekule punkt.¹⁰²

29. novembril algas koosolek tähtaegade määramisega, millal eelmisel õhtul paika pandud nõudmised peavad olema täidetud. Kohe tuli kaotada sõjaseadus ja viia sisse eestikeelne õpetus koolides – nende nõudmiste täitmise tähtajaks määrati 1. jaanuar 1906. Teiste nõudmiste osas soovitas Tõnisson mitte väga kannatamatu olla. Nõudmised valitsusele tuli esitada nädala jooksul peale Rahvaasemike kongressi. Avaldati erinevaid mõtteid vahendite kohta, kuidas valitsust survestada nõudmiste täitmatajätmise korral. Ühed soovitasid nekruteid mitte anda, kuna see nõrgestavat riiki, teised leidsid, et Eestist võetavate nekrutite arv on nii väike, et see suurt Venemaa armeed ei mõjuta. Kui vallavalitsus ei tööta rahva heaks, valitakse uus. Kui kõrtse ja monopole ei suleta, tuleb neid boikoteerida. Raha pankadest väljavõtmine ja kullaks vahetamine otsustati jätta üheks viimaseks võitlusvahendiks. Raha soovitati viia kohalikesse erapankadesse.¹⁰³

J. Speek tegi kirjaliku ettepaneku valida ülemaalse rahvaasemike kongressi komitee, kes on kohustatud nädala jooksul nõudmised Peterburis valitsusele esitama. Nõudmiste tähtajaks täitmata jätmise korral pidi komitee astuma ühendusse erinevate võitlevate organisatsioonidega, et ühiselt korraldada streike ja boikotte. Tõnisson omakorda tegi ettepaneku valida komiteesse igast maakonnast – Virumaalt, Harjumaalt, Järvamaalt, Läänemaalt, Pärnumaalt, Viljandimaalt, Tartumaalt, Võrumaalt, Valgamaalt, Saaremaalt – viis meest. Mõlemad ettepanekud leidsid toetust ja valimised viidi kohe läbi. Komitee valis omakorda täideviiva komisjoni.

¹⁰² Postimees nr 276, 15. dets. 1905

¹⁰³ Postimees nr 267, 03. dets. 1905

Kongressi lõpus tahtsid saadikud teada, millised õigused kongressil siis ikkagi on? Tõnisson väitis, et kuna rahvas on saadikud valinud, siis peab saadikute otsustel ka kaalu olema. Nõudmised on ju rahva oludest väljakasvanud ja koosolek täiesti seaduslik. Mihkelson Viljandist tegi ettepaneku ühendada *Bürgermusse* otsused Aulakoosoleku otsustega, kuna need mitmes osas kattusid. Arvati, et avalikult on seda võimatu teha, kuigi üldjoontes oli otsustes palju sarnaseid punkte.

Koosoleku juhatus lubas tähtsamad otsused kohe trükki lasta ja laiali saata ning palus selleks jätta saadikutel kontaktandmed. Rütli julgustas saadikuid kodus julgelt koosolekute mõtteid jagama ja märkis, et suur töö on alles ees. Tõnisson konstateeris, et poliitiline olukord on karedam, kui *Bürgermusse* otsused, kuid toonitas seejuures, et rahulikum asjaajamine on rahvale ohutum. Lõpetuseks tunnistas Tõnisson kongressi kordaläinuks. Kõlas „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ ja juhatajale laudi „Ta elagu!“ Tõnisson hüüdis: “Elagu Eestis isamaalik meel ja tõsine poliitiline vabadus!” *Bürgermusse* koosolek lõppes 29. novembril kell 19:00.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Postimees nr 277, 16. dets. 1905

4. AULAKOOSOLEK

„Uudised“ andsid Aulakoosolekul toimunud küllalt pealiskaudse ülevaate, eriti võrreldes „Postimehega“, kes avaldas materjali mõlema koosoleku kohta terves mahus. „Postimehe“ puhul võiks suhtuda avaldatusse skeptiliselt, kuid üldjoontes siiski ajalehtedes avaldatud materjalid kattuvad. Erinevused on kindlasti rõhuasetustes, näiteks avaldas „Postimees“ Võru saadiku aruande kohalikust olukorrast, kus noorte meelsust kirjeldati ebamääraselt.¹⁰⁵ Samas „Eesti Postimehes“ oli konkreetselt sama saadiku poolt öeldud, et noored pooldavad sotsiaaldemokraatiat.¹⁰⁶ Ilmselt ei soovinud „Postimees“ sotsiaaldemokraatiat pooldamist tunnustada. „Sakalas“ ilmus vaid esimese päeva koosoleku protokoll. „Olevik“ ja „Eesti Postimees“ kirjutasid Aulakoosolekust oluliselt põhjalikumalt, kui „Uudised“. „Teataja“ soovis jääda erapooletuks ja seetõttu avaldas kongressi kohta „Eesti Postimehes“ ilmunud materjali.

Peale kongressi lõhenemist jätkus *Bürgermusse* suures saalis koosolek Jaan Teemanti juhtimisel. 27. novembri koosolek oli jätkuvalt lärmakas ja sellel valitses revolutsiooniline õhkkond.¹⁰⁷ Abijuhatajateks valiti Mihkel Martna ja Hans Pöögelmann. Jaan Teemant oli karjudes oma häälle kaotanud ning seetõttu juhatas koosolekut edasi Mihkel Martna. Esimesena võeti arutusele tõnissonlaste poolt koostatud päevakord, mis koos täiendustega vastu võeti. Seejärel kritiseeriti saadikute valimiskorda ja Friedebert Mihkelson (Tuglas) esines avaldusega, et Tõnisson oli maininud, nagu oleksid töölisel oktoobris peetud koosolekul saadikute valimise viisiga nõus olnud, kuid 26. novembri koosolekul ülikooli aulas tõendasid töölisel, et midagi sellist ei olnud.¹⁰⁸ Suur osa saadikutest oli kongressi lõhenemisest ärritatud ja kahtles oma volitustes.

Sellest tulenevalt tekkis vaidlus, millised peaksid olema koosoleku võimupiirid, ning kas nimetada koosolekut ülemaaliseks või mitte. Aleksander Kesküla arvas, et rohkemaks, kui miitinguks koosolekut pidada ei saa. Mihkelson Viljandist leidis, et koosolekul peab olema täielik võim, sest asemikel on rahva poolt antud volikirjad taskus. Teemant rõhutas, et tähtsust ei oma koosoleku nimi, vaid eesmärk oma probleemidele ühiselt lahendusi leida.¹⁰⁹ Saadik A. Johanson kahtlustas koosoleku juhatust soovis kongress tähtsusetuks kuulutada. Saali täitis mitmel korral kära, mille Eduard Vilde Tõnissoni meeste süüks pani (karjuti „Tõnissoni

¹⁰⁵ Postimees nr 270, 08. dets. 1905

¹⁰⁶ Eesti Postimees nr 96, 10. dets. 1906

¹⁰⁷ Postimees nr 266, 02. dets. 1905

¹⁰⁸ Uudised nr 95, 09. dets. 1905

¹⁰⁹ Eesti Postimees nr 95, 07. dets. 1905

mehed välja“), aga mida „Sakala“ nimetas Vilde enda ässitustöök. ¹¹⁰ Lõpuks jõuti ühisele otsusele, et nõupidamine nimetatakse ühe suure osa rahvaasemike koosolekuks ning et koosoleku otsused saavad kandma soovituslikku iseloomu. ¹¹¹

Järgnevalt asus koosolekut juhatama Pöögelmann, kes käivitas arutelu kehtiva sõjaseaduse üle. G. Ast soovitas sõjaseaduse vastu üleüldist Baltimaade streiki. Otsuseks tehti sõjaseadus, sõjakohtud, surmanuhtlus ja igasugune administratiivne omavoli ära kaotada.

Koosoleku algus oli keeruline, sest rääkida tahtjaid oli palju. Juhataja tõstatatud teemast ei tahtnud algusel keegi kinni pidada. Saadik Soonsen soovitas saata maale rääkima üliõpilasi ja haritlasi, kes rahva silmaringi laiendaks ja julgustaks rahvast enda eest seisma. ¹¹² Peeti mitmeid sütitavaid sõnavõtte ja võitlusvaimu õhutavaid kõnesid. „Postimees“ kirjeldas irooniliselt, kuidas Mihkelson (Tuglas) rääkinud erilise paatosega „valitsuse heategudest“ ning doktor Lüüs pidanud lühikese ergutava kõne, kutsudes kõiki vabaduse eest võitlema sõnadega: „Paneme Kalevi sarve hüüdma „tutu-lutu“, kõiki vabaduse eest võitlejaid kokku kutsun.“ ¹¹³ Kui rahvaasemik Trull avaldas arvamust, et koosoleku eesmärgiks ei tohiks saada vaenuõhutamine ning et maamehed ei soovi sugugi vabrikutöölise jälgedes käia ja rüüstamisi korraldada, siis tembeldati ta Tõnissoni meheks ja kästi sõnad tagasi võtta, mida viimane ka tegi.

A. Kesküla tegi ettepaneku luua maal revolutsioonilised osakonnad ja soovitas võitlemiseks kasutusele võtta relvad ja pommid. ¹¹⁴ Kui arvati, et relvi pole saada, väitis G. Ast, et relvi on küllalt, kuid sellest ei saa koosolekul avalikult rääkida. ¹¹⁵ „Sakala“ nimetas Kesküla ülesastumist ilmselgeks ässitamiseks ja tema pikka kõnet sisutuks. ¹¹⁶ „Uudised“ üksnes mainisid, et koosolekul kõneldi erinevatest võitlusvahenditest, mida rahvas peaks kasutama juhul, kui valitsus nõudmisi ei täida, kuid relvadest ja pommidest artiklis ei kõneldud. ¹¹⁷ Küllap selleks, et pääseda „Postimehe“ süüditustest verevalamisele ja mässule õhutamises.

¹¹⁰ Sakala nr 92, 08. dets 1905

¹¹¹ Samas

¹¹² Eesti Postimees, nr 95, 07. dets. 1905

¹¹³ Postimees nr 266, 02. dets. 1905

¹¹⁴ Postimees, nr 266, 02.dets. 1905

¹¹⁵ Postimees nr 273, 12. dets 1905

¹¹⁶ Sakala nr 91, 08. dets. 1905

¹¹⁷ Uudised nr 95, 09. dets. 1905

Teemanti soovitus jätta otsustest kindlasti välja fraas „kuni sõjariistus vastuhakkamiseni“, mis peletavat paljud eemale, kiideti hääletamisel heaks.¹¹⁸

28. novembri hommikul jätkus käremeelsete koosolek ülikooli aulas Hans Pöögelmanni juhtimisel. Alustuseks vaieldi selle üle, kellele koosolekul sõna anda, sest keegi oli avaldanud arvamust, et sõnaõiguse võiks anda ka üliõpilastele, mispeale küsiti teisalt imestunult, mille poolest tudengid teistest paremad on. Nii otsustatigi anda sõnaõigus kõigile soovijatele, sest igapähe võis olla öelda midagi sellist, mis kõiki huvitas. Hääleõigus seevastu kuulus ainult nendele saalisviibijatele, kellel oli taskus nõuetekohane volikirj.

Saadikud üritasid rääkida oma kohalikest muredest ning olid pahased, et kongress oli poliitiline koosolek. Eeldati, et enne tuleb saadikud ära kuulata ja alles siis otsused vastu võtta. Muuseas kritiseeriti tagurlasi, kes *Bürgermusse* koosolekul olevat pannud valmiskirjutatud otsused hääletamisele ja siis ise saadikuid tugevalt mõjutanud oma tehtud otsuseid vastu võtma. Aulakoosoleku juhid olevat lasknud saadikutel enestel teha ettepanekuid selle kohta, milliseid otsuseid hääletamisele panna.¹¹⁹

Mihkel Martna võttis sõna riigi põhiseaduse ja poliitiliste õiguste teemal. Ta selgitas poliitilisi termineid, näiteks vabariigi mõiste seletas ta lahti valla näite abil.¹²⁰ Mis võis ka olla põhjuseks, miks mõnel pool peale kongressi moodustatud revolutsioonilisi omavalitusi tinglikult „vabariikideks“ nimetati. Manifesti kohta avaldas Martna arvamust, et see ei rahulda kaugeltki vaesema rahva vajadusi ning kuni sõjavägi praegust riigivõimu toetab, ei ole konstitutsioonil tähtsust. Mihkelson (Tuglas) lisas, et konstitutsioon kaitseb ainult rikaste poliitilisi õigusi. Saadikuid valdas rahutus, sest ei soovitud kuulata pikki kõnesid, vaid taheti üldist olukorda selgitada. Kui Vilde soovitas saadikutele mitme teema osas selgitusi jagada, siis arvati, et kokku pole tulnud õppima, vaid rahva arvamusi selgitama. Üliõpilane G. Ast soovitas sotsiaaldemokraatia tundmaõppimiseks vastavat kirjandust, mis saalis müügile oli pandud.¹²¹

Vaidlused tulevase riigikorra üle juhatas sisse Kesküla, deklareerides, et varanduseta inimeste jaoks on parim vabariik. Teemant vastas, et kui asutav kogu leiab, et meil peaks olema vabariik, siis olgu vabariik, kuid tema isiklikult eelistaks parlamentaarset monarhiat. Seepeale, nagu kirjutasid „Uudised“, lükati Teemanti argumendid paikapidavate

¹¹⁸ Postimees nr 273, 12. dets. 1905

¹¹⁹ Uudised nr 96, 20. dets. 1905

¹²⁰ Olevik nr 94, 09. dets. 1905

¹²¹ Postimees nr 269, 07. dets. 1905

põhjendustega ümber ja nõuti vabariiki, kus kõigi jaoks õiglus jalule seatakse.¹²² „Eesti Postimees“ pidas vabariigi nõuet kummaliseks, kuna tulevasele asutavale kogule pidanuks kuuluma piiramatu võimutäius, mistõttu ei oleks koosolek tohtinud talle ka riigivormi osas ettekirjutusi teha.¹²³ Ent koosolek pidas vajalikuks nõuda, et Venemaal demokraatlik vabariik sisse seatakse.

Mihkel Martna tutvustas koosolekule proportsionaalset valimissüsteemi ja tegi ettepaneku nõuda üldiseid, ühetaolisi, otseseid ja salajasi valimisi. Siit mindi sujuvalt üle ka valimisõiguse arutamiseni. Kesküla kaitses tuliselt kirjaoskamatute huve. Otsustati võidelda seni, kuni hakkab maksma uus valimiskord, mis annab valimisõiguse kõigile alates 20. eluaastast, ka naistele.¹²⁴

Radikaalsemad juhatuse liikmed tegid ettepaneku seada nii maal kui linnas sisse revolutsiooniline omavalitsus. Teemant ei olnud sellega nõus – sellist vastutust ei saa valdadele panna, sest mõnel pool osatakse seda teha, aga mõnel pool mitte. Seetõttu jäägu see punkt otsustest välja ja iga vallavalitsuse enda otsustada, resümeeris Teemant. Vilde vaidles õhinal vastu ning nimetas Teemanti arvamust arguseks. Neiu Ertel küsis, kas saadikutel on selles küsimuses teada rahva tahe, et taolist otsust teha? Teemant rõhutas, et saadikud ei või kongressil teha kergekäelisi otsuseid, mille väärtus on hiljem null. Ühehäälselt võeti vastu järgmine otsus: praeguse valitsuse otsuseid ja asemikke tuleb boikoteerida ning asjaajamises tuleb kasutada uusi omavalitsusi, mille liikmed tuleb valida mõlemast soost üldise, ühetaolise, otsese ja salajase proportsionaalsevalmiskorra järgi.¹²⁵ Revolutsioonilise omavalitsuse ülalpidamiseks otsustati rakendada progressiivne maksusüsteem, mille miinimumi määrab iga omavalitsus ise (varanduslikult kõige kehvemad tuli sellest maksust vabastada).¹²⁶ Vastuseks küsimusele kas ka naised peavad maksu maksma, deklareeriti: kes õigusi nõuab, see peab ka kohustused võtma.¹²⁷

Koolidesse otsustati sisse viia emakeelne õpe ja vene keel jäeti õppekavasse kui võõrkeel. Kohtute osas lepiti kokku, et vanu kohtuid tuleb boikoteerida ja uute kohtute liikmed peavad

¹²² Uudised nr 95, 09. dets. 1905

¹²³ Eesti Postimees nr 96, 10. dets. 1905

¹²⁴ Postimees nr 270, 08. dets. 1905

¹²⁵ Uudised nr 96, 20. dets. 1905

¹²⁶ Uudised nr 96, 20. dets. 1905

¹²⁷ Postimees nr 275, 14. dets. 1905

olema valitud rahva poolt. Nii maal kui linnas tuleb omavalitsuste kulul moodustada relvastatud rahvavägi.¹²⁸

29. novembri koosoleku ülikooli aulas avas Hans Pöögelmann, lugedes ette agraarküsimusi puudutavad ettepanekud. Järgnenud läbirääkimistel kõlas mõte, et miks üldse peaks maa eest maksma, kuna Eesti ja Läti kuuluvad eestlastele ja lätlastele, rüütliid olid vaid sissetungijad.¹²⁹ Koosolek leidis, et põlluharijad ja maata rahvas on väga viletsas olukorras ja seetõttu tuleb agraarküsimus lahendada sotsiaaldemokraatliku õpetuse vaimus. Õigemini leidsid seda sotsiaaldemokraadid, kuna enamus saadikuid ei olnud sotsiaaldemokraatliku programmiga tuttav.

Arvati, et kogu põllumajandusmaa tuleks mõisnikelt, riigilt ja kirikult ära võtta ja kogukondadele jagada, jättes kogukondade eneste otsustada, mida selle maaga teha – kas välja rentida või eraomandiks müüa. Siinkohal juhtis Teemant tähelepanu sellele, et Venemaal on maa kogukonna käes, kuid see pole rahvale toonud muud kui ainult viletsust. Teemant pani ette seda otsust mitte vastu võtta ning soovitas riigi- ja kirikumaad müüa maata meestele, renditalud aga senistele rentnikele. Ühtlasi võiks kindlaks määrata talude suuruse, et see ei ületaks 100-150 tiinu. Teemant seletas, et nii järsud muutused ei ole võimalikud ja rahvas peab järk-järgult arenema. Otsustati, et kogukond toimetab maaga oma äranägemise järgi. Koosolek asus seisukohale, et sotsiaaldemokraatliku agraarpoliitika elluviimiseks on vajalik: 1) kaotada kõik koormised ja seisulikud maksud (teoorjus, küüdikohustus, teedetegemine, regulatiivmaksud jne); 2) tühistada talumaale seatud piirangud; 3) tühistada mõisa eesõigused; 4) võtta kõik kiriku-, kloostri-, rüütelkonna- ja riigimaad tasuta kogukonna omandusse ning anda maa jaotamisel eesõigus maata inimestele; 5) jaotada kvootemaad kogukondade kasuks; 6) nõuda mõisnikelt rendile antud maade müümist, arvestades seejuures praeguste rentnike eesõigust; 7) fikseerida rendilepingud vähemalt 12 aastaks jne.¹³⁰ „Eesti Postimees“ kritiseeris neid otsuseid, leides, et kui juba lahendada agraarküsimus sotsiaaldemokraatlikus vaimus, siis tulnuks kiriku-, mõisa-, kroonu-, kvote-, ja rüütelkonna maad kuulutada kogukonna omaks, aga miskipärast pidas koosolek vajalikuks jagada need hoopiski eraomandusse.¹³¹

Nii nagu *Bürgermusses*, tundsid ka Aulakoosoleku saadikud suurt muret Eesti metsade pärast, mida mõisnikud omakasu eesmärgil eksploateerisid ja suurtes kogustes puidutööstustele

¹²⁸ *Punased aastad I*, lk 229

¹²⁹ Eesti Postimees nr 95, 07. dets. 1905

¹³⁰ Postimees nr 274, 13. dets. 1905

¹³¹ Eesti Postimees nr 95, 07. dets. 1905

müüsid. Kaevati, et talupidajad peavad puude eest hingehinda maksma või pole neil üldse ostuõigust. Näiteks Reolas ei jäävat rahval muud üle, kui omavoliliselt endale puid soetada. Märgiti, et väga sageli kohtab olukorda, kus rentnikul ei ole oma kasvatatud metsa kasutamise õigust. Nõuti, et talupidajate loomakari võiks käia kroonumetsas.¹³² Otsustati, et kõikide metsade kasutamiskorda hakkavad reguleerima ja järelvalvet teostama omavalitsused.¹³³

Palju tuska tekitas teedetegemise kohustus. Nuriseti selle üle, et need, kellel metsa on, kasutavad ja rikuvad teid oluliselt rohkem, kuid teedetegemise kohustus lasub ikka neil, kes kõige viletsamad. Otsustati teedetegemise kohustus täitmata jätta.

Möödamannes puudutati mõisnike jahi- ja kalapüügiõigust ning alkoholimonopoli; otsustati seesugused eesõigused tühistada ja nende tegevus selles valdkonnas sunniviisiliselt lõpetada.¹³⁴

Arutades põllutöölise olukorda, soovitati normeerida nende tööaeg – suvel 12 tundi ja talvel 8 tundi. Sellelegi ettepanekule vaieldi vastu: tööliste ja tööliste vahel olla vahe; vabrikutöölise rutiinne töö väsitavat kiiremini kui põllutöölise vaheldusrikas töö ning põllutöölised võivad kasvõi 18 tundi töötada. Saadik Kaarna leidis, et peremeestel ja põllutöölistel ei tohiks vahet teha, kuna mõlemad on proletariaadi liikmed.¹³⁵ Oluliseks peeti ka maatöölise organiseerumist ning otsustati: tööliste elu parandamiseks peab koosolek vajalikuks kehtestada piiramatu õigus streikida ja ühisusi moodustada.¹³⁶

Kurdeti, et kirikuskäimine on sunniviisiline ja sooviti, et kirik jääks eraasjaks. Ühtlasi arvati, et need, kes kirikus ei käi, tuleks kirikumaksust vabastada. Tehti veelgi huvitavamaid ettepanekuid: kirikuõpetajad võiks elada annetustest või siis võiks kirik raha teenida piletimüügist – kes soovib kirikus käia, peab lunastama vastava pääsme. Viimane mõte sai üleüldise naeru osaliseks ning ka annetustest elamine ei leidnud poolehoidu.¹³⁷ Küll aga otsustati jätta maksud kirikuõpetajatele ja köstritele tasumata, seni kuni riik ja kirik on lahutatud. Usk olgu igäühe isiklik asi ja kiriku ülalpidamine jäägu tema kasutajate eraasjaks.¹³⁸

¹³² Postimees nr 271, 09. dets. 1905

¹³³ *Punased aastad I*, lk 229

¹³⁴ Postimees nr 271, 09. dets. 1905

¹³⁵ Eesti Postimees nr 95, 07. dets. 1905

¹³⁶ Postimees nr 275, 14. dets. 1905

¹³⁷ Samas

¹³⁸ *Punased aastad I*, lk 229

Pankadest ja hoiustelt soovitati raha välja võtta ja kullaks vahetada. Sellele soovitusel leidis küll palju vastuvaidlejaid, kuid otsus jäi jõusse. Maksud riigile ja mõisnikele tuli maksmata jätta, vallamaksud aga uue omavalitsuse poolt määratud progressiivse süsteemi järgi ära jaotada. Kõlas soov ka riigilaenu maksmata jätta, kuid selles osas tekkis juhatuses taas erimeelsus. Teemant leidis, et see võib tuua rahvusvahelisi sekeldusi ning ka Martna arvas, et riigiaktiivide langemise tõttu jääb kaotajaks rahvas. Kesküla kinnitas aga seepeale, et varata inimestel ei ole midagi kaotada ning et rahvusvahelisi intsidente ei saavat tulla, kuna teiste riikide sotsiaaldemokraadid oleval lubanud oma valitsusi Venemaa siseasjadesse segamisel igati takistada. Otsus võeti häälteenamusega vastu.¹³⁹

Otsuste täideviimiseks valiti keskbüroo ja selle asukohaks määrati Tallinn. Büroosse valiti viis liiget, kellel oli õigus valida endale asendusliikmeid juhaks, kui esialgne büroo võimude poolt vangistataks. Büroole anti ka õigus valida maakondadesse asemikke vastavalt vajadusele, kuid anonüümselt. Keskbüroosse valiti Jaan Teemant, Hans Pöögelmann, Mihkel Martna, Aleksander Kesküla ja Hans Vürst. Hans Pöögelmann tänas usalduse eest ja töötas töötada valijate põhimõtete eest. Ka Teemant tänas valijaid ja avaldas lootust, et kui büroo liikmeid enam ei ole, siis viivad saadikud ise otsused ellu. Mihkel Martna loobus aga oma mandaadist, kuna hindas seda tööd endale ülejõukäivaks. Martna asemel valiti viiendaks liikmeks raudteetöölaine Neumann.

Kohalike poliitiliste vastastega võitluseks otsustati boikoteerida tagurlikke ajalehti eesotsas „Postimehega“; sellesse nimekirja kanti ka ajalehed „Valgus“, „Sakala“, „Linda“, „Eesti Postimees“ ja „Ristirahva Pühapäeva Leht“. „Teatajale“ anti armu, kuna see oleval omajagu head teinud – nii arvas vähemasti Jaan Sihver, kes selle teema tõstatas. Tõsi, avaldati ka arvamust, et vabadusvõitlejatena tuleks tunnustada ka kõigi teiste õigust vabalt rääkida ja kirjutada. Huumoriga soovitas üks saadik asutada väljaande, mis olekski tülitsemiseks mõeldud ja mis saaks nimeks „Riidleja“. Selline idee tekitas saalis üleüldist lõbusat naeru. Pöögelmann pidas vastase boikoteerimist klassivõitluses väga heaks meetodiks, kuid Teemanti arvamus jäi peale, kuna antud olukorras ei oleval vastase boikoteerimine oluline ja igapäevs lugegu, mida tahab.

Vastuseks saadikute küsimusele, kes on süüdi kongressi lõhenemises, anti teada, et koosoleku büroo on kogunud kongressi alguse kohta suure hulga materjali, mille alusel võib kindlalt

¹³⁹ Postimees nr 276, 15. dets. 1905

väita: kongressi lõhkimine oli vastase organiseeritud tegevuse tagajärg.¹⁴⁰ Samas kritiseeris „Eesti Postimees“ Teemanti, kes oli üritanud koosolekut rahustada, kuid olevat teinud strateegilise vea, kutsudes üles „meie mehi“ selle eest hoolt kandma, et „teiste mehed“ korda ei rikuks.¹⁴¹

Kahjuks ei ole „Uudised“ ja ka paljud teised väljaanded avaldanud väga detailseid protokolle Aulakoosoleku kohta. Kõige mahukam materjal on üllitatud „Postimehes“. „Eesti Postimees“ piirdus pealiskaudsema ja mitte nii järjepideva ülevaatega. „Olevikul“ on selgelt Aulakoosolekut pooldav hoiak ja ajakirjanik oli täiesti kindel, et Aulakoosoleku otsused ei jää vaid paberile.¹⁴²

¹⁴⁰ Postimees nr 276, 15. dets. 1905

¹⁴¹ Eesti Postimees, nr 94, 03. dets. 1905

¹⁴² Olevik nr 94, 09. dets. 1905

5. KONGRESSI TAGAJÄRJED JA MÕJUD

Tegelikult ei erinenud kahe koosoleku otsused kardinaalselt teineteisest. Tegemist oli ju ühe rahvaga, kes elas sama valitsuse all. Loomulikult võisid probleemid paiguti olla erinevad, sõltudes kohalikust mõisnikust või omavalitsusest. Erinevad olid võitlusvahendid ja otsuste toon. Kui *Bürgermusse* otsustes sisaldus klausel, et teatud kohustused jäetakse tegemata juhul, kui valitsus ei reageeri nõudmistele (nõudmiste täitmiseks oli määratud tähtaeg), siis Aulakoosolek soovitas otsused kohe täitmisele pöörata.

Vast ehk suurim erinevus valitses tulevase riigikorra osas. *Bürgermusses* eelistati konstitutsioonilist monarhiat Venemaal ja sooviti autonoomiat Eestile, aulas aga nõuti demokraatlikku vabariiki. Demokraatliku vabariigi nõudmine võeti pärast Rahvaasemike kongressi omaks ka paljudel üle kogu maa peetud rahvakoosolekutel, kus kiideti aulakoosoleku otsused heaks, nende sügavamasse sisusse süüvimata. Isevalitsuse asendamine vabariigiga oli 1905. aastal laialt levinud loosung, mida nõuti rahvakoosolekutel, lendlehtedes ja vasakparteide programmides.¹⁴³

Olulisteks võib pidada ka erimeelsusi omavalitsusküsimustes. Erinevalt *Bürgermusse* koosolekust soovitas Aulakoosolek tagandada ametist senised omavalitsusasutused ja anda kohalik võim üle ajutistele revolutsioonilistele komiteedele. Mõistagi oli igasuguste komiteede, komisjonide, büroode jms. valimine rahvakoosolekutel või valla täiskogus kehtivate seadustega vastuolus.¹⁴⁴ Moosberg väitis oma uurimuses, et Eestis moodustati vähemalt 42 „revolutsioonilist komiteed“ ning lisaks nimetas ka „vabariike“, mis olevat mõnel pool (näiteks Vaalis Järvemaal) välja kuulutatud.¹⁴⁵ Toomas Karjahärm on oma värsketes uurimustes need väited kahtluse alla seadnud, tõdedes, et Moosberg ise oligi esimene, kes 1905. aasta historiograafias „vabariikidest“ rääkima hakkas. Karjahärmi arvates oli nn vabariikide näol pigem tegemist kohalike revolutsioonikomiteedega, kes mõneks ajaks omavalitsusliku võimu enda kätte haarasid. 1905. aasta ajakirjanduses „vabariikide“ väljakuulutamise kohta teateid ei olnud. Küll aga meenutas hilisem riigivanem Juhan Kukk Vaalis tegutsenud rätsepast revolutsionääri Anton Schultzi, kes olla otsustanud asutada mingi „vabariigi“ oma „konstitutsiooni“ ja oma „miilitsaga“. ¹⁴⁶

¹⁴³ Karjahärm 2012, lk 5-11

¹⁴⁴ Karjahärm 2012, lk 14

¹⁴⁵ Moosberg 1955, lk 98

¹⁴⁶ *Punased aastad* I, lk 36

Bürgermusses jäädgi omavalitsuste ümberkujundamise asjus märksa tagasihoidlikumaks – vallavalitsuse ümbervalimist peeti lubatavaks juhul, kui endine vallavalitsus ei tee rahvaga koostööd ning tingimusel, et valimine toimub kehtiva valimiskorra järgi.¹⁴⁷ Näiteks Kuremaa vallas valiti rahvakoosolekul komisjon (kolm peremeest ja kolm maata meest), kes pidi järgmisel koosolekul teada andma, millised otsused on vaja vastu võtta. Komisjon kiitis *Bürgermüsse* otsused heaks ja lisas veel paar punkti omalt poolt.¹⁴⁸ Kadriinas läks 9. detsembril peetud koosolek lõhki, kuna osa koosolekust pooldas vallavalitsuse asendamist 5-liikmelise komisjoniga.¹⁴⁹

Vallaametnike ennetähtaegne ametist vabastamine või ümbervalimine volikogude, rahvakoosolekute või komiteede poolt oli ebaseaduslik, samuti tsensusele mittevastavate vallaametnike valimine, näiteks maatute valimine vallavanemaks või vallakohtu eesistujaks.¹⁵⁰ „Sakala“ tõi teateid Tarvastu vallast, kus töölistel oli arvuline ülekaal. „Sakala“ sõnul läinud just seetõttu võim vallas sotsiaaldemokraatide kätte ning vallavanemaks valitud moonamehe poeg, kes äsja vangitapiga koju saabus. Kogu Tarvastu valla raha, mitu tuhat rubla, läks nüüd uue vallavanema kätte ja võis ainult oletada, kuidas selline mees rahaga ringi käib. Ajaleht tundis muret, et sotsiaaldemokraatia võidu korral võivad sellised mehed mujalgi vallavanemaks saada.¹⁵¹

Väga paljudes valdades vabastati kohe ametist vallakirjutaja. „Olevik“ kirjutas, et mõnel pool lasti lahti vallakirjutaja, kes oli kolmkümmend aastat ametis olnud, ning leidis, et selline otsese süüta lahtilaskmine pole õige. Õigustuseks olevat küll öeldud, et vallakirjutaja pidanud end valitsuse kombel üleval.¹⁵² „Postimees“ teadis rääkida, et Valga ümbruses olla mitmed vallad vanad vallavalitsuse liikmed lahti lasknud ja uued sotsiaaldemokraatidest mehed asemele pannud; samamoodi olevat kohtutega – Sangastes olevat juba uue seaduse järgi kohutki mõistetud, kusjuures uusi seadusi teinud paar tudengit ja üks endine kohtuliige.¹⁵³

Muidugi võtsid uued vallaametnikud asjaajamise enda kätte koos kõikide õigustega, kaasaarvatud vallakassa haldamine. Peamiselt taheti vallaraha kasutada rahva omakaitseväge loomiseks. Omakaitseväge loomise punkt oli kirjas Aulakoosoleku otsuses, mis lubas rahvaväge

¹⁴⁷ Postimees nr 277, 16. dets. 1905

¹⁴⁸ Postimees nr 288, 31. dets. 1905

¹⁴⁹ Postimees nr 281, 21. dets. 1905

¹⁵⁰ Karjahärm 2012, lk 14

¹⁵¹ Sakala nr 93, 15. dets. 1905

¹⁵² Olevik nr 95, 13. dtes. 1905

¹⁵³ Postimees nr 272, 10. dets. 1905

loomiseks relvastada kogu rahva. Kaasaegses ajakirjanduses leidus mitmeid näiteid sellest, kuidas kohtadel otsustati vallaraha eest relvi soetada. Näiteks Kudina vallas otsustas volikogu kasutada relvade ja laskemoona ostmiseks 6000 rubla valla tagavarakapitalist.¹⁵⁴ Raplas oli 29. novembril koos peremeeste kogu, kes pidas vajalikuks moodustada kaitsevägi, jaotas selleks talud jaoskondadeks (iga talu pidi öövahtkonda pidama ja pasunaga märku andma, kui midagi kahtlast on) ning otsustas igasse talusse relvad muretseda.¹⁵⁵ „Postimees“ teadis kõnelda Tartumaa vallast (valla nime nimetamata), kes otsustanud eraldada vallakassast relvade jaoks 3000 rubla ja need siis läbi sotsiaaldemokraatide ajalehe („Uudised“) muretseda. Palamuse kihelkonna Roela vallavolikogu tegi otsuseks kasutada relvade muretsemiseks kaitseväge jaoks 6000 rubla viljakassast ja tagavarakapitalist, kuid sai võimudelt vastuse, et seda raha võib kasutada ainult sihtotstarbeliselt. Sarnase vastuse olevat saanud paljud teisedki vallavalitsused, kus nõukogud vallaraha relvade ostmiseks määrasid.¹⁵⁶ Kadrinas kaaluti samuti vallaraha kasutamist, kuid otsustati, et iga mees kes tahab kaitsevärke astuda peab endale ise relva ostma.¹⁵⁷ „Postimees“ avaldas imestust olukorra üle, kus vallad relvade jaoks lahkelt tuhandeid jagavad – justkui oleks see leitud raha.¹⁵⁸ Ometigi oli ka *Bürgermusse* otsustes kirjjas, et omakaitseväge peetakse vajalikuks ja selle korraldamise jääb vallavalitsuste korraldada.¹⁵⁹ Ilmselt ei arvanud tõnissonlased aga, et rahvamiilitsa loomist hakkavad juhtima uued revolutsioonilised vallavalitsused.

Sõjaväeteenistust puudutavates küsimustes esitas *Bürgermusse* küll hulgaliselt nõudmisi, kuid vältis Aulakoosolek radikalismi, mis väljendus otsuses nekruteid teenistusse mitte saata ja sõjavägi üldse ära kaotada.¹⁶⁰ Kuigi ka aulakoosolekul oli Jaan Teemant manitsenud, et nekrutite saatmata jätmine ei ole hea mõte, võeti paljudes valdades siiski vastu otsused nekruteid mitte saata või siis kutsuti juba kogunenud nekruteid koju tagasi pöörduma. „Eesti Postimees“, kes pidas Aulakoosoleku otsuseid liiga käredateks ja eluvõõrasteks, kahtlustas, et nekrutite küsimuse otsustajad ise ei mõista oma otsuse tagajärgi.¹⁶¹

Kui valdadest nekrutid ikkagi väeteenistusse saadeti, siis veendi neid kogunemiskohtades oma kohustusest loobuma. Nii kogunes 6.-7. detsembril Rakverre 200 nekrutit, kuid vaid 25

¹⁵⁴ Uudised nr 94, 06. dets. 1905

¹⁵⁵ Postimees nr 269, 07. dets. 1905

¹⁵⁶ Postimees nr 4, 05. jaan. 1905

¹⁵⁷ Postimees nr 281, 21. dets. 1905

¹⁵⁸ Postimees nr 270, 08. dets. 1905

¹⁵⁹ *Punased aastad I*, lk 221

¹⁶⁰ *Punased aastad I*, lk 228

¹⁶¹ Eesti Postimees nr 96, 10. dets. 1905

neist läksid teenistusse (viimaste puhul oli enamasti põhjuseks töö ja leiva puudus, kuna paljud vabrikud seisis).¹⁶² 3. detsembril võttis Tallinnast saabunud rongi nekrutitega Mõisakülas vastu umbes sadakond inimest. Vastuvõtjad kutsusid nekrutid pritsimeeste saali koosolekule, kus neid veendi teenistusse mitte minema. Järgmisel varahommikul sõitsidki nekrutid koju tagasi. 10. detsembril alanud raudteelaste streigi tõttu läks koju tagasi üle 300 Pärnumaa nekruti (kasarmusse jäi ainult 10-12 meest, kes soovisid teenistusse minna). Enne laialiminekut edastati maakonna sõjaväeülemale 30-punktist koosnenud nõudmised, kus muuhulgas nõuti sõjaseaduse kaotamist, surmanuhtluse kaotamist, sõdurite palga suurendamist, paremat toitu, riideid, saapaid, voodipesu jne.¹⁶³

Pankadest raha väljavõtmisega soovitati *Bürgermusses* mitte kiirustada või, kui seda siiski tehakse, siis väljavõetud raha kohalikesse erapankadesse paigutada. Aulakoosolek aga otsustas raha pankadest ja hoiukassadest välja võtta ja kullaks vahetada. See otsus tekitas rahva seas palju segadust. Väga paljud võtsidki raha pankadest välja, kuna kartsid riigi pankrotti ja rahast ilmajäämist. Näiteks olevat 3. detsembri hommikul Vene riigipanga Tartu osakonna juures olnud hulk inimesi, kes kõik soovisid oma raha pangast välja võtta. „Postimees“ kirjutas, et sotsiaaldemokraadid süvendasid inimeste hirmu riigi pankroti ees ja olevat keelitanud raha nende komiteede valdusesse andma.¹⁶⁴

Olukord Eestis oli ärev juba enne Rahvaasemike kongressi – esines põletamisi, peeti käremaid rahvakoosolekuid, suleti kõrtse ja monopolipoode, mõnel pool asutati kaitseväge jne. –, kuid peale kongressi hoogustus liikumine veelgi. Näiteks kirjutas „Postimees“, et Muhu rahvas oli seni justkui unes, kuid peale Rahvaasemike kongressi, millest kolme valla saadikud osa võtsid hakati sealgi koosolekuid pidama ja oma õigusi nõudma.¹⁶⁵

Kongressi-järgsed koosolekud kujunesid nii mõnelgi pool tormilisteks. Kongressil osalenud Hugo Reimann meenutas peale rahvaasemike kongressi Tormas peetud koosolekut, kus kiideti heaks aulaotsused. Koosoleku meeleolu olnud väga äge – Tõnissoni suhtunud mahategevalt ja tema poolehoidjad karjutud maha.¹⁶⁶ Võrus kogunesid maakonna rahvaasemikud kongressi otsuste läbiarutamiseks 14. detsembril „Kandle“ seltsi saali. Leiti, et *Bürgermüsse* ja Aulakoosoleku otsused ei lähe põhimõtetes lahku ning paari vastuhäälega

¹⁶² Samas

¹⁶³ Uudised nr 98, 23. dets. 1905

¹⁶⁴ Postimees nr 266, 03. dets. 1905

¹⁶⁵ Postimees nr 285, 28. dets. 1905

¹⁶⁶ Reimann, Hugo. *Tormas 1905. a. Sotsiaalrevolutsionäride liikumise algusest.* – Punased aastad I, lk 131

otsustati *Bürgermusse* kasuks. Kuid koosolekule saabus ka hulk mehi, kes avaldasid taolise otsuse vastu protesti ja sõimasid koosolijaid kodanlasteks.¹⁶⁷

Juhtus ka nii, et esialgu võeti rahvakoosolekul vastu Aulakoosoleku otsused, kuid hiljem valla täiskogul otsustati hoopis *Bürgermusse* otsuste kasuks, kuna need olid reaalselt teostatavad ja töid kaasa vähem korratusi. Näiteks kirjutasid „Uudised“ 4. detsembril Luunjas peetud koosolekust, kus viibinud umbes 200 inimest. Ajalehe sõnutsi olnud koosoleku meelsus sotsiaaldemokraatlik – kui esialgu valiti koosoleku juhatajaks „Postimehe“ seisukohti toetanud üliõpilane Ruus, siis peagi asendati ta uue juhatajaga (kohaomanik Kirotar). Koosolekul otsustatud sulgeda Vanamõisa kõrts ja nõuda mõisnikult viinavabriku seiskamist ning otsuste täideviimiseks valitud 7-liikmeline komisjon.¹⁶⁸ Viis päeva hiljem kiideti aga valla täiskogul 92 poolt ja 3 vastuhäälega heaks *Bürgermusse* koosolekute otsused.¹⁶⁹

Haaslaval 11. detsembril peetud rahvakoosolekul leiti, et Rahvaasemike kongressi mõlema koosoleku otsused erinevad vaid võitlusvahendite poolest ning kiideti heaks nii *Bürgermusse*- kui aulaotsused. Nekrutid pidid ise otsustama, kas minna teenistusse või mitte. Samuti jäi igaühe enda otsustada, kas võtta raha riigipangast välja või mitte. Kaitsevägi kavatseti moodustada nendest meestest, kellel oli relv olemas.¹⁷⁰

Aulaotsustes nõuti monopolide ja kõrtside kohest tingimusteta sulgemist, *Bürgermusse*-otsustes aga öeldi, et monopolid ja kõrtsid tuleb sulgeda kohaliku rahva nõudmisel. Seda otsust viidi (või vähemalt üritati viia) ellu peaaegu kõikjal. Siiski juhtus sedagi, et mõni üksik vald jäi üldisest aktsioonist kõrvale. Näiteks pandi Suure-Jaani kihelkonnas kinni kõik monopolid ja viinapoed, ainult Sürgavere mehed ei teinud sellest väljagi.¹⁷¹ Monopolide ja viinapoodide sulgemine andis ka tagasilöögi. Nii anti Vastseliinast teada, et oli olnud hea kartuli-, aga kehv teravilja-aasta, mistõttu pidi talurahvas rukist ja kaeru ostma, kuid raha selleks ei jagunud, sest mõisatel polnud kahaneva piiritusetootmise tõttu stiimulit kartuleid osta.¹⁷²

„Postimees“ sai igast maanurgast vallavalitsustelt kaebusi, et inimesed ei maksa enam ei vallamaksu ega riigile maa eest, mõisast ja kirikuõpetajast rääkimata. Rahvas ootavat uusi

¹⁶⁷ Postimees 282, 22. dets. 1905

¹⁶⁸ Uudised nr 95, 09. dets. 1905

¹⁶⁹ Postimees nr 275, 14. dets. 1905

¹⁷⁰ Postimees nr 275, 14. dets. 1905

¹⁷¹ Postimees nr 272, 10. dets. 1905

¹⁷² Postimees nr 273, 12. dets. 1905

paremaid seadusi ja uut riigikorda.¹⁷³ Maksud, mida maksmata otsustati jätta, olid erinevad. Näiteks Viljandimaal Karulas otsustas vallavolikogu 30. novembri koosolekul vallamaksud ära kaotada.¹⁷⁴ Kuusalus otsustati kiriku regulatiivid maksmata jätta.¹⁷⁵ Maksude maksmata jätmine viitab sellele, et kõnealustes valdades järgiti aulakoosoleku otsust, ehkki sageli tehti seda valikuliselt. Otsus lubas maksmata jätta kõik riigi-, mõisa- ja kirikumaksud ning soovitas koguda vallamakse progressiivse maksusüsteemi järgi.¹⁷⁶

Üldise rahulolematuse ja korratuse keskel leidus mõisnikke, kes suhtusid rahva nõudmisesse mõistvalt. Näiteks Rõngu mõisaomanik tõstis moonakate palka 10 rubla võrra ja kinkis jõuludeks igale mehele veel 10 rubla lisaks, vallale aga lubas mõisnik iga aasta 25 sülda puid anda. Ilmselt just seetõttu Rõngus käärimist ei täheldatud – kõik olevat rahulik ja ilus.¹⁷⁷ Uue-Suislepa mõisnik lubas edaspidi osaleda teedetegemises, anda koolimaad tasuta rendile, poolitada vallaga väljarenditud kalastusõiguse eest saadava tulu ning kindlustada taluomanikele jahiõiguse.

Vähemusse jäid äärmuslikud intsidendid nagu Saaremaal Karja mõisas, kus mõisnik sai närvivapustuse ja tulistas nõudmisi esitama tulnud rentnike pihta. Surma said kolm meest, kellest jäid maha naised ja väikesed lapsed.¹⁷⁸

Kui rääkida kongressi mõjudest, siis oli kindlasti oluline sotsiaaldemokraatia populaarsuse tõus läbi radikaalsete Aulakoosoleku otsuste, mis olid rahvale atraktiivsemad. Need otsused lubasid kiireid muutusi, mida tuli kohe hakata ellu viima. See lõi sotsiaaldemokraatlike ideede idanemiseks soodsa pinnase. Sotsiaaldemokraatliku liikumise otsene mõju revolutsioonilisele tegevusele ilmnes kõige selgemalt Tartumaa valdades, kuna Tartu oli ESDTÜ keskuseks. Kaasaegne ajakirjandus kirjutas enim Aulakoosoleku mõjudest, pöörates *Bürgermusse* otsustele märksa vähem tähelepanu.¹⁷⁹

30. novembril saatis *Bürgermusse*s valitud täideviiv komisjon telegrammi peaminister Wittelle nõudmisega lõpetada koheselt Liivimaal sõjaseisukord, mis kitsendab inimeste elutingimusi ja tekitab üldist ärevust. Peaminister Witte vastas telegrammile 2. detsembril, soovitades seda küsimust arutada uue Baltimaade kindralkuberneriga, kui too on ametisse asunud.

¹⁷³ Postimees nr 283, 23. dets. 1905

¹⁷⁴ Sakala nr 91, 08. dets. 1905

¹⁷⁵ Uus Aeg nr 143, 08. dets. 1905

¹⁷⁶ *Punased aastad I*, lk 228

¹⁷⁷ Postimees nr 4, 05. jaan. 1905

¹⁷⁸ Olevik nr 98, 23. dets. 1905

¹⁷⁹ Ast Rumor 2010, lk 371

„Postimees“ kommenteeris nii, et see oli küll peaministri poolt osav, kuid Witte eksib, kui arvab, et me selle asja nii jätame.¹⁸⁰ Kuigi rahvaasemike kongress oli lõhenenud kaheks, aktsepteeris Tõnisson kongressi korraldajana ka Aulakoosoleku otsuseid. 1905. aasta detsembris andis delegatsioon Jaan Tõnissoni juhtimisel üle mõlema koosoleku otsused tollasele Venemaa siseministrile Pjotr Durnovole, kes kohtles eestlasi külmalt ja vaenulikult ja sõnas *Meie selle tulekahju kustutame, karmilt kustutame.*¹⁸¹

¹⁸⁰ Postimees nr 266, 02. dets. 1905

¹⁸¹ Eesti ajalugu V, 2010, lk 358-359

KOKKUVÕTE

Käesoleva bakalaureusetöö teemaks valisin Rahvaasemike kongressi, mis toimus 27.-29. novembril 1905 Tartus. Tegemist on vähe uuritud, ehkki sageli mainitud sündmusega. Põhiliseks allikaks oli 1905. aasta perioodika, eeskätt ajalehed „Postimees“ ja „Uudised“. Töös kasutasin ka varasemaid uurimusi ja kaasaegsete mälestusi.

Kongressi kokkukutsumine oli 1905. aasta sündmuste loogiline jätk. Kongressi kokkukutsumise eesmärgiks oli tekkinud olukorras kiiresti midagi rahva olukorra muutmiseks ära teha ning kaasata kogu rahvas poliitilisse dialoogi. Peale 17. oktoobri manifesti alanud vabadusepäevadel ilmnid eriti selgelt poliitilised erimeelsused, mis tegi taolise kongressi veelgi vajalikumaks – erimeelsuste ületamiseks ja rahva n.ö. „ühistahte“ väljaselgitamiseks. Tõnisson lootis, et tal on võimalik ERE programmi tutvustada ja leida ERE eesmärkidele poolehoidjaid. Loomulikult tunnetas ka Tõnisson sotsiaaldemokraatia populaarsuse kasvu rahva hulgas, mida tõestasid „Postimehes“ pea igapäevaselt ilmunud sotsiaaldemokraatia vastased artiklid. Ka „Uudised“ ei jäänud võlgu, nimetades Tõnissoni ja tema poolehoidjaid „tagurlasteks“. Peamiseks tüliõunaks sotsiaaldemokraatide ja rahvusliberaalide vahel kujunes vägivalla lubatavus võitluses demokraatlike ümberkorralduste eest.

Ametlikult kutsusid kongressi kokku neli Tartu seltsi: Vanemuine, Taara, Eesti Käsitöölise Selts ja Eesti Põllumeeste Selts. Kuid sisuliselt oli kokkukutsuja siiski Tõnisson oma ringkonnaga, kellede hulgast paljud kuulusid nimetatud seltside juhatustesse. Sel ajal oligi Tõnisson ilmselt ainus, kes niisuguse ettevõtmisega realselt hakkama sai, kuna ta omas teatud positsiooni ka riigiametnike seas ning tal oli kogemus Põllutöökongressi korraldamisel. Vastasleerilt pälvis Tõnisson rohkesti kriitikat ja õelutsemistki – väideti, et Tõnisson ei julgenud enda nimel kongressi kokku kutsuda ja varjus nelja seltsi nime taha. Ometigi oluks õige kummaline kutsuda ülemaaline kongress kokku „Postimehe“ nimel. Üldistades võib öelda, et kongressi kokkukutsuja oli rahvuslikult kõige aktiivsem osa eesti haritlaskonnast eesotsas Jaan Tõnissoniga.

Ka siis, kui kongress oli välja kuulutatud, jätkas „Postimees“ järjekindlalt sotsiaaldemokraatia materdamist. Sotsialismimeelne ajaleht „Uudised“ ähvardas kongressi iga hinnaga takistada. Vaskmeelsed ringkonnad käivitasid kihutustöö, kutsudes kongressi boikoteerima. Fakt, et vahetult enne kongressi peeti Tartus ERE asutamiskoosolek, vaid suurendas vastastes vimma ja oli paljudele tõestuseks, et Tõnisson kavatses kongressil oma parteile uusi liikmeid värvata. Kongressi suhtes kriitilisele seisukohale asus ka Tallinna „Teataja“, mis kutsus

rahvaasemikke küll Tartusse minema, kuid ennekõike selleks, et protesti avaldada; alles pärast seda võivad kõne alla tulla ka sisulised nõupidamised. Seega olid meeleolud juba enne kongressi algust väga pingelised.

Neid pingeid süvendas veelgi Jaan Tõnissoni avakõne kongressil. Tõnissoni kõne valesti valitud toon tulenes omakorda väärarvestusest – Tõnisson ei pidanud mõeldavaks, et keegi teine võiks kongressi juhatada. Paljudele saadikutele oli „Postimehe“ ja „Uudiste“ vahetamine teadmata ning nende kahe ringkonna omavaheline kemplemine tekitas kohaletulnutes segadust ja pahameelt. Kuna poliitika oli eestlaste jaoks veel väga uus asi, siis ei osatud kongressi ühiste huvide kasuks tööle panna. Võib ainult oletada, kui keeruline oleks olnud koosoleku pidamine, kui Tõnisson ei oleks koos oma poolehoidjatega saalist lahkunud. Seega oli kongressi lõhenemise peamine põhjus ühiskonna poliitiline kogenematus ja Tartusse kogunenud rahvaasemike suutmatus näha kongressi, kui vahendit ühiste huvide saavutamiseks.

Eesti ajakirjandus pööras kongressile suurt tähelepanu juba hetkest, mil see välja kuulutati. „Uudiste“ ringkond oli pahane, et „Postimees“, kes oli seni ise säilitanud madalat profiili ja manitsenud ka rahvast seda hoidma, sõandas ootamatult korraldada sellises mahus poliitilise ürituse. Peamiselt süüdistati Tõnissoni, kes olevat tagurlik ja püüdnud kongressi korraldamisega ennekõike kaitsta ERE huve. Kritiseeriti ka kongressi saadikute valimiskorda, mis ei olnud demokraatlik. Nii „Postimehes“ kui ka „Uudistes“ kajastati mõlema poole nõupidamisi kongressi teemal. Kongressi algusest sai palagan, mida kirjeldati peaaegu kõigis eestikeelsetes ajalehtedes, kusjuures iga väljaanne esitas kongressi lõhkimineku oma versiooni. Avaldati ka ülevaated mõlemast koosolekust ja koosolekute protokollid. Kongressist kirjutati ka veel 1906. aasta alguses. Peale kongressi avaldati ajakirjanduses rohkesti teateid valdades ja linnades peetud rahvakoosolekutelt, keskendudes küsimusele, kas kohtadel kalduti *Bürgermusse*- või Aulaotsuste poole. Valdadest anti teada, milliseid otsuseid täideti ja milline oli rahva meeleolu. Ajakirjanduses vaieldi selle üle, kes kongressi nurjas. Sellesse väitlusesse sekkusid peale „Postimehe“ ja „Uudiste“ ka teised ajalehed.

Nõukogude-aegne ajalookirjutus ei omistanud kongressile mingit suuremat tähtsust, kuna kongressi korraldaja oli eesti kodanlus. Ometi see, mis hakkas toimuma peale kongressi, oli otseses seoses kongressi otsustega. Peale kongressi revolutsioon hoogustus ja rahvas sai oma eesmärgi taotlemiseks oluliselt julgust juurde. Koosolekute otsused olid paljudes punktides sarnased, aulakoosoleku otsused siiski radikaalsemad, õhutasid rahvast tegutsema

seadusevastaselt. Mõlemad koosolekud näitasid, kui väga vajas rahvas muudatusi. Olenemata vaadetest, oldi paljudes punktides ühel meelel. Kongress lõhenes küll kaheks, kuid tegemist oli siiski esimese eestlaste ülemaalse kongressiga.

Kindlasti leidub Rahvaasemike kongressi kohta mälestusi ja dokumente, mis sisaldavad huvitavaid fakte ja interpreteerimisvõimalusi, kuid nende kasutamine eeldab põhjalikku uurimist arhiivides. Materjale võib leida ka erakogudes.

KASUTUATUD KIRJANDUS

Kirjandus

Aitsam, Mihkel. *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. Tartu: Ilmamaa 2010

Aru, Krista. *Konstantin Päts ja „Teatajad“*. – Konstantin Pätsi tegevusest: Artiklite kogumik. Tallinn: MTÜ Konstantin Pätsi Muuseum 2002

Aru, Krista. *Eesti toimetajakeskne ajakirjandus kodanikuühiskonna kujundaja ja omakultuuri kandjana ajalehe Postimees (1886-1935) näitel*. Tallinn: Tallinna Ülikool 2010

Ast Rumor, Karl. *Aegade sadestus I-III. Olusid, iseloomustusi, hinnanguid*. Eesti Päevaleht/Akadeemia Tallinn 2010

Eesti ajalugu V: *Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa 2010

Jaanson, Kaido. *Mis juhtus 1905. aasta 11.(24) det. õhtul Voltas? Katse rekonstrueerida minevikku*. – Tuna 2005 nr 1, lk 35-51

Jaanson, Kaido. *Algus ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon*. – Tuna 2005, nr 1, lk 44-47

Jaanson Kaido. *Sõbrad. Vähemlane Otto Strenbeck ja enamlane Aleksander Kesküla 1905*. – Tuna 2005, nr1, lk 28-41

Jürisson, M. *Punased aastad Eestis*. Peterburi 1907

Karjahärm, Toomas; Pullat, Raimo. *Eesti revolutsioonitules 1905-1907*. Tallinn: Eesti Raamat 1975

Karjahärm, Toomas. *Ida ja Lääne vahel: eesti-vene suhted 1850-1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998

Karjahärm, Toomas. *Revolutsioon, mis äratas eestlased*. – Horisont 2005, nr 1, lk 11-16

Karjahärm, Toomas. *Vabariigid ja komiteed: massiliikumine Eesti valdades 1905. aastal mikroajaloolises mõõtkavas*. – Acta Historica Tallinnensia 2012, nr 18, lk 3-47

Kutti, Tanel. *Peeter Speegi, ajalehe Uudised ja Eesti Sotsiaaldemokraatliku Töölise Ühisuse roll revolutsiooniliste ideede levikul 1903. – 1905. A.*: Bakalaureusetöö. Tartu 2005, lk 17-21

Kõpp, Johan. *Mälestuste radadel. 2: Tartus 1896-1906*. Tallinn: Eesti Raamat 1991

Moosberg, Hilda. *1905-1907. aasta revolutsioon Eestis*. Tallinn: Eesti NSV Ühing Teadus 1955

Punased aastad I. Toim. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts 1932

Reimann, Hugo. *Tormas 1905. a. Sotsiaalrevolutsionääride liikumise algusest*. – Punased aastad I, 1932

Rütli, Oskar. *Mälestusi ühe eesti sugupõlve tööst ja võitlusist (1871-1949)*. Tallinn: Eesti Päevaleht/Akadeemia 2010

Tuglas, Friedebert. *Bürgermusse kongressi esimene päev*. – Punased aastad I, 1932

Tuglas, Friedebert. *Mälestused*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1960

Sarv, Jaan. *Tartus ja Valgas*. – Punased aasta I, 1932

Sööt, Karl Eduard. *Tartus oktoobripäeval 1905*. – Punased aastad I, 1932

Perioodika

Postimees 1905

Uudised 1905

Teataja 1905

Sakala 1905

Olevik 1905

Eesti Postimees 1905

Uus aeg 1905

Summary

DEBUTY CONGRESS (27-29 NOVEMBER 1905)

In 1905 on November 27 – 29 there was a All- Estonian Debuty Congress in Tartu. The Congress has been mentioned in almost every research related to the revolution in 1905 but not examined in depth. The Debuty Congress was the first greater common attempt of Estonian people to stand up for their rights. This study is specifically concerned with identifying Debuty Congress as an event with a symbolic significance in Estonian history. This thesis attempts to identify the convenors of the congress and investigate what was their purpose was. Also, why did the Congress split? What were the consequences and effects of the Congress and how were they reflected in contemporary journalism?

Throughout the year 1905 there was unrest across the country in addition to meetings and insubordinations. Consequently, supporters of different political views emerged. In order to prevent a greater rebellion and to calm the people, Nikolai II adopted a manifest compiled by Sergei Witte which promised the people civil rights, a constitution and the convocation of state дума. With the help of the manifest, the government was hoping to disrupt revolutionary forces, gain time, avoid confrontations and bloodshed. Nonetheless, it was the start of eight weeks of free days which enabled the revolutionary movement to grow exponentially.

To change the situation of the people, a society related to the newspaper *Postimees*, published in Tartu, seized the initiative. The society was headed by Jaan Tõnisson who was in favour who was favoured by liberal bourgeoisies. The political opponents of Tõnisson were represented by the newspaper *Uudised*, a social democracy gazette also published in Tartu. The newspaper, Peeter Speed as the head, did not accept the election procedures of the congress delegates and promised to strongly boycott the congress.

The congress started at the announced time on November 27th at 12 o'clock in the hall of Bürgermusse (the civic centre of Tartu Germans). Altogether there were 801 delegates with mandates. Representatives of different political powers began to fight over the choice of the congress president which created chaos in the hall and resentment amongst the delegates. The congress split with Jaan Tõnisson and his followers leaving to have the conference in another hall. The spitting occurred due to political inexperience which resulted in inaptitude to work together towards common goals.

Because of the venues the conferences came to be called *Bürgermusse* conference and Assembly Hall conference. The decisions of the conferences were similar in many points. Differences lied in the measures used to fill the requirements. In the Assembly Hall conference more radical means were used to fill the requirements. In the *Bürgermusse conference* affairs were managed according to law.

After the congress mainly the decisions of the Assembly Hall conference were implemented which led to a lot of law violations. In journalism the congress was actively reflected but more discussion evolved around the Assembly Hall conference. The most in-depth articles about it were published in *Postimees*.

In conclusion, popularity of social democracy was greatly influenced by the Congress and it proved the existence of different political societies in Estonia. Memories and documents with interesting facts and interpretation opportunities about the Debuty Congress can be found by thoroughly researching in archives and some material can also be found in private collections.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Merle Soosaar (isikukood: 47501132745)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Rahvaasemike kongress (27. -29. november 1905)“

mille juhendaja on dotsent Ago Pajur,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 21. mail 2013

(allkiri)

